

ЗВО «ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

А. М. ОСМАНОВА, Л. М. СПІВАК

ЕТНОПСИХОЛОГІЯ : ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ
ПРАКТИКУМ. ХРЕСТОМАТІЯ
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

КИЇВ – 2023

УДК 159.9
Е88

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту соціальних технологій Відкритого
міжнародного університету розвитку людини «Україна»
(протокол № 3 від 06 лютого 2023 р.)

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Відкритого
міжнародного університету розвитку людини «Україна»
(протокол № 3 від 06 лютого 2023 р.)

Рецензенти:

Бегеза Л. Є., доктор психологічних наук, завідувача кафедрою психології Академії праці, соціальних відносин і туризму, доцент.

Семиліт М. В., доктор психологічних наук, доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доцент.

Укладачі:

Османова А. М., кандидат психологічних наук, завідувача кафедрою психології, Інститут соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», доцент.

Співак Л. М., доктор психологічних наук, професор кафедри психології, Інститут соціальних технологій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», професор.

**Е88 Етнопсихологія : психодіагностичний практикум. хрестоматія. [Текст] : навч. посіб. / А. М. Османова, Л. М. Співак. – К.: Університет «Україна», 2023. - 128 с.
ISBN 978-966-388-666-4**

В навчальному посібнику подано основні методики дослідження параметрів етнічної ідентичності та психологічних чинників її розвитку, хрестоматійний матеріал, тестові завдання для контролю і самоконтролю знань, орієнтовні питання для підсумкового контролю знань, глосарій (термінологічний словник), список рекомендованої та використаної літератури.

Навчальний посібник пропонується здобувачам закладів вищої освіти психологічних і педагогічних спеціальностей, викладачам і практичним психологам, а також усім, хто цікавиться питаннями етнопсихології.

УДК 159.9

ISBN 978-966-388-666-4 © Османова А. М., Співак Л. М., 2023
© Університет «УКРАЇНА», 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	
РОЗДІЛ ПСИХОДІАГНОСТИКА ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	
1.	
1.1. Методика вимірювання етнічної ідентичності (Дж. Фінні).....	
1.2. Тест «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд).....	
1.3. Методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (О.М. Татарко, Н.М. Лебедева).....	
1.4. Шкала експрес-оцінки почуттів щодо етнічної належності (Н.М. Лебедева).....	
1.5. Шкала експрес-оцінки прояву етнічної ідентичності (Н.М. Лебедева).....	
1.6. Методика «Типи етнічної ідентичності (Г.У. Солдатова, С.В. Рижова).....	
1.7. Шкальний опитувальник для дослідження етнічної ідентичності дітей і підлітків (О.Л. Романова).....	
РОЗДІЛ ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ...	
2.	
2.1. Методика «Етнічна афіліація» (Г.У. Солдатова, С.В. Рижова).....	
2.2. Методика «Діагностичний тест ставлень» (ДТС) (Г.У. Солдатова-Кцюєва).....	
2.3. Опитувальник автоетнічного ставлення (О.М. Лозова).....	
2.4. Шкала соціальної дистанції (шкала Е. Богардуса, модифікація Л.Г. Почебут).....	
2.5. Опитувальник «Індекс толерантності» (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Є. Хухлаєв, Л.А. Шайгерова).....	
2.6. Проективна методика «Крос-культурна та етнічна толерантність-інтолерантність» (КЕТІ)	
2.7. Семантичний диференціал «Ступінь семантичної близькості» Т.С. Баранової у модифікації «Мій – Чужий народ»	
2.8. Етн□психологічний опитувальник	
2.9. Опитувальник культурних ціннісних орієнтацій Ш. Шварца (SVS – Schwartz Value Survey) в адаптації Н.М. Лебедевої	

РОЗДІЛ	ХРЕСТОМАТІЯ
3.	
3.1.	Вундт В. Індивідуум і нація
3.2.	Леві-Брюль Л. Первісне мислення
3.3.	Потебня О. Мова і народність
3.4.	Сміт Ентоні Д. Елементи національної ідентичності
3.5.	Куєвда В. Міфологічні джерела календарних свят
	Тестові завдання для контролю і самоконтролю знань.....
	Творчі завдання та проблемні ситуації.....
	Орієнтовні питання для підсумкового контролю знань.....
	Глосарій (термінологічний словник).....

ПЕРЕДМОВА

Інтенсифікація міграційних процесів зумовлює потребу розвитку позитивної етнічної ідентичності в молодих громадян України. Важливим стає процес вивчення і розуміння процесів їхньої етнічної ідентифікації. Правильність психодіагностики та інтерпретації одержаних результатів фахівцями зі сфери психології сприятиме розробці ефективного психологічного супроводу розвитку позитивної етнічної ідентичності в молодих громадян країни.

Мета навчального посібника – забезпечення здобувачів вищої освіти необхідними навчальними матеріалами з етнопсихології.

Навчальний посібник містить основні тести, опитувальники і методики для дослідження параметрів етнічної ідентичності та психологічних чинників розвитку етнічної ідентичності, хрестоматійний матеріал із етнопсихології, тестові завдання для контролю і самоконтролю знань, творчі завдання і проблемні ситуації, орієнтовні питання для підсумкового контролю знань, глосарій (термінологічний словник), список рекомендованої та використаної літератури.

Підґрунтям набуття здобувачами вищої освіти практичних навичок із етнопсихології є знання теоретичних положень етнопсихології, загальної психології, соціальної психології, історії психології, психодіагностики, експериментальної психології.

Навчальний посібник «Етнопсихологія : Психодіагностичний практикум. Хрестоматія» призначено для здобувачів вищої освіти педагогічних і психологічних спеціальностей, майбутня професійна діяльність яких передбачає сформовані навички експериментально досліджувати показники і чинники розвитку етнічної ідентичності. Також навчальний посібник може застосовуватися викладачами закладів вищої освіти і практичними психологами.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОДІАГНОСТИКА ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Методика вимірювання етнічної ідентичності (Дж. Фінні)

Мета: вивчити прояв когнітивного й афективного компонентів етнічної ідентичності.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Визначте наскільки Ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з кожним твердженням, описуючи власну етнічну належність. Позначте обраний Вами варіант знаком «+» у відповідній клітинці бланку для відповідей».

Бланк для відповідей

З ТОЧКИ ЗОРУ ЕТНІЧНОЇ НАЛЕЖНОСТІ Я РОЗГЛЯДАЮ СЕБЕ ЯК:

Твердження	Абсолютно погоджуюся	Швидше погоджуюся, ніж не погоджуюся	Швидше не погоджуюся, ніж погоджуюся	Абсолютно не погоджуюся
1. Я витратив(ла) багато часу, намагаючись дізнатися якомога більше про свою етнічну групу, про її історію, традиції, звичаї.				
2. Я беру активну участь в організаціях чи соціальних групах, які містять переважно представників моєї етнічної групи.				

3. Я дуже добре знаю своє етнічне походження і розумію, що воно для мене означає.				
4. Я багато думаю про те, як етнічна належність вплине на моє життя.				
5. Мені радісно від того, що я належу до своєї етнічної групи.				
6. Я чітко відчуваю зв'язок зі своєю етнічною групою.				
7. Я добре розумію, що для мене означає моя етнічна належність.				
8. Для того, щоб якомога більше дізнатися про свою етнічну групу, я розмовляв(ла) про неї з багатьма людьми.				
9. Я пишаюся своєю етнічною групою.				
10. Я дотримуюся традицій своєї етнічної групи.				
11. Я відчуваю сильну прив'язаність до своєї етнічної групи.				
12. Я добре ставлюся до свого етнічного походження.				

Обробка результатів

Спочатку якісні оцінки тверджень переводяться у кількісні за такою шкалою: «абсолютно не погоджуюся» – 1 бал; «швидше не погоджуюся, ніж погоджуюся» – 2 бали; «швидше погоджуюся, ніж не погоджуюся» – 3 бали; «абсолютно погоджуюся» – 4 бали.

Середнє арифметичне балів за усіма твердженнями дозволяє визначити загальний показник прояву етнічної ідентичності.

Середнє арифметичне балів за твердженнями 1; 2; 4; 8; 10 дозволяє визначити показник прояву когнітивного компонента етнічної ідентичності.

Середнє арифметичне балів за твердженнями 3; 5; 6; 7; 9; 11; 12 дозволяє визначити показник прояву афективного компонента етнічної ідентичності.

1.2. Тест «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд)

Мета: вивчити актуальність і значущість етнічної ідентичності.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Дайте 20 різних відповідей на запитання, що адресоване самому собі: «Хто я такий?». На перше місце напишіть найважливішу відповідь, на друге – менш важливу, на третє – ще менш важливу і т. д., а на останнє – найменш важливу».

Бланк для відповідей

1. Я –
2. Я –
3. Я –
4. Я –
5. Я –
6. Я –
7. Я –
8. Я –
9. Я –
10. Я –
11. Я –
12. Я –
13. Я –
14. Я –

15. Я –

16. Я –

17. Я –

18. Я –

19. Я –

20. Я –

Обробка результатів

Актуальність етнічної ідентичності підтверджує наявність відповіді із зазначенням своєї національності. Значущість етнічної ідентичності залежить від номера твердження із зазначенням своєї національності.

1.3. Методика оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (О.М. Татарко, Н.М. Лебедєва)

Мета: вивчити позитивність і невизначеність етнічної ідентичності.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Прочитайте уважно подані твердження. Визначте ступінь Вашої згоди з кожним твердженням згідно такої шкали: 1 – абсолютно не погоджуюся; 2 – частково не погоджуюся; 3 – не знаю; 4 – частково погоджуюся; 5 – абсолютно погоджуюся. Позначте обраний Вами варіант знаком «+» у відповідній клітинці бланку для відповідей».

Бланк для відповідей

Твердження	1	2	3	4	5
1. За кордоном мені було б приємно відчувати себе представником саме свого народу.					
2. Не хотілося б, щоб усі нації поступово змішувалися, кожен точно повинен знати своє коріння.					
3. Незважаючи на те, що довкола мене живе стільки різних народів, я завжди чітко усвідомлюю своє національне коріння.					
4. Мені неприємно зайвий раз згадувати про свою національність.					
5. Якщо люди, що мене оточують, розмовляють про культуру і звичаї свого народу, то я відчуваю деякий дискомфорт, адже сам(а) не можу точно визначити, до якого народу себе зарахувати.					
6. Якщо б у мене зараз була можливість обрати національність, то я б вибрав(ла) ту ж саму.					

7. Я не впевнений(а), що є представником того народу, до якого мене зараховують люди, які мене оточують.					
8. Я не люблю, якщо мене зайвий раз запитують про мою національність, у подібних випадках намагаюся обережно змінити тему розмови.					

Обробка результатів

Методика містить дві шкали.

Перша шкала – валентності (позитивності етнічної ідентичності).

Друга шкала – невизначеності етнічної ідентичності.

Ключ:

перша шкала: твердження 1 і 6 є прямими, а твердження 4 і 8 – зворотними;

друга шкала: твердження 5 і 7 є прямими, а твердження 2 і 3 – зворотними.

Спочатку потрібно перекодувати зворотні твердження до кожної шкали. Після цього обчислюється середнє арифметичне до кожної шкали.

1.4. Шкала експрес-оцінки почуттів щодо етнічної належності

(Н.М. Лебедєва)

Мета: оцінити емоційну зафарбованість (валентність) етнічної ідентичності.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Ця шкала може застосовуватися в складі великих батареї тестів, якщо, наприклад, в польових умовах необхідно оцінити велику кількість параметрів, але відсутня можливість витратити багато часу на роботу з кожним респондентом. Шкалу можна також використовувати для експрес-діагностики результатів тренінгу міжетнічної взаємодії, якщо в процесі тренінгу передбачається підвищення позитивності етнічної ідентичності. Шкала дозволяє оцінити емоційну забарвленість (валентність) етнічної ідентичності. Методика є шкалою оцінки соціальної установки, що відповідає типу шкал Лайкерта, та оцінює установку щодо власної етнічної ідентичності. Побудова шкали спрямована на оцінку позитивності етнічної ідентичності.

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Дайте відповідь на запитання: «Які почуття зумовлює у Вас належність до свого народу? Виберіть один варіант із запропонованого списку:

1. гордість;
2. спокійну впевненість;
3. жодних почуттів;
4. образу;
5. приниження».

Обробка результатів

Почуття, зазначені в цьому переліку, утворюють шкалу, за якою спостерігається зростання позитивності почуттів від найбільш негативних (скривдженість, приниження) до гіперпозитивних (гордість). В цій шкалі нормою є варіант відповіді «спокійна впевненість».

Результати кодуються так: гордість – 5 балів; спокійна впевненість – 4 бали; жодних почуттів – 3 бали; образа – 2 бали; приниження – 1 бал.

1. 5. Шкала експрес-оцінки прояву етнічної ідентичності

(Н.М. Лебедєва)

Мета: швидка оцінка прояву етнічної ідентичності.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Досліджуваному пропонується оцінити, наскільки він відчуває себе представником свого народу. Важливо зауважити, що при використанні цієї шкали, він обов'язково повинен зазначити свою національність.

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Визначте, якою мірою Ви відчуваєте себе представником свого народу? Обведіть відповідну цифру кружечком».

Бланк для відповідей

1	2	3	4	5
Зовсім не відчуваю	Відчуваю, але дуже слабо	Іноді відчуваю, іноді – ні	Відчуваю майже завжди	Відчуваю повною мірою

1.6. Методика «Типи етнічної ідентичності»

(Г.У. Солдатова, С.В. Рижова)

Мета: вивчити типи етнічної ідентичності та їхні трансформації в умовах міжетнічного напруження.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Прочитайте уважно подані висловлювання різних людей із питань національної культури і взаємодій. Подумайте, якою мірою Ваша думка збігається з думкою цих людей. Позначте обраний Вами варіант знаком «+» у відповідній клітинці бланку для відповідей».

Бланк для відповідей

Я – ТАКА ЛЮДИНА, ЯКА:	погодж уюся	швидше погоджу юся, ніж не погоджу юся	у чомусь погодж уюся, у чомусь – ні	швидше не погоджую ся, ніж погоджую ся	не погодж уюся
1) надає перевагу способу життя свого народу, однак із великим інтересом ставиться до інших народів.					
2) вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують народи.					
3) часто відчуває перевагу людей іншої національності					
4) вважає, що права нації завжди вище прав людини.					

5) вважає, що в буденному спілкуванні національність не має значення.					
6) надає перевагу способу життя лише свого народу.					
7) зазвичай не приховує своєї національності.					
8) вважає, що справжня дружба може бути лише між людьми однієї національності.					
9) часто переживає сором за людей своєї національності.					
10) вважає, що усі засоби добрі для захисту інтересів свого народу.					
11) не надає переваги якій-небудь національній культурі, зокрема і своїй.					
12) нерідко відчуває перевагу свого народу над іншими.					
13) любить свій народ, однак поважає мову і культуру інших народів.					
14) визнає за сувору необхідність збереження чистоти нації.					
15) важко уживається з людьми своєї національності.					
16) вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто є джерелом неприємностей.					
17) байдуже ставиться до своєї національної належності.					
18) відчуває напругу, коли чує довкола себе чужу мову					
19) готова мати справу з представником будь-якого народу, незважаючи на національні відмінності.					

20) вважає, що її народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів.					
21) часто переживає меншовартість через свою національну належність.					
22) вважає свій народ більш обдарованим і розвинутим, порівняно з іншими народами.					
23) вважає, що люди інших національностей повинні бути обмежені в праві проживання на її національній території.					
24) роздратовується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей.					
25) завжди знаходить можливість мирно домовитися у міжнаціональній суперечці.					
26) визнає за необхідне «очищення» культури свого народу від впливу інших культур.					
27) не поважає свій народ.					
28) вважає, що на її землі всі права користування природними і соціальними ресурсами повинні належати лише її народу.					
29) ніколи серйозно не ставилася до міжнаціональних проблем.					
30) вважає, що її народ не кращий і не гірший від інших народів.					

Обробка результатів

Відповіді досліджуваних переводяться в бали за такою шкалою: «погоджуюся» – 4 бали; «швидше погоджуюся, ніж не погоджуюся» – 3 бали; «у чомусь погоджуюся, у чомусь – ні» – 2 бали; «швидше не погоджуюся, ніж погоджуюся» – 1 бал; «не погоджуюся» – 0 балів.

Після цього обчислюються значення типів етнічної ідентичності за ключем.

Ключ:

Етнонігілізм – твердження 3; 9; 15; 21; 27.

Етнічна індиферентність – 5; 11; 17; 29; 30.

Норма (позитивна етнічна ідентичність) – 1; 7; 13; 19; 25.

Етноегоїзм – 6; 12; 16; 18; 24.

Етноізоляціонізм – 2; 8; 20; 22; 26.

Етнофанатизм – 4; 10; 14; 23; 28.

Залежно від суми балів за певною шкалою (діапазон – від 0 до 20 балів), можна зробити висновок про прояв конкретного типу ідентичності в досліджуваного. Порівняння результатів за усіма шкалами дозволяє виокремити один чи кілька домінуючих типів.

1.7. Шкальний опитувальник для дослідження етнічної ідентичності дітей і підлітків (О.Л. Романова)

Мета: вивчити міжетнічні ставлення.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція. «Ми проводимо дослідження міжетнічних ставлень. Просимо Вас взяти участь у цьому дослідженні. Прочитайте подані нижче твердження, що розкривають різні точки зору. Спробуйте визначити ступінь своєї згоди (або незгоди) з ними за допомогою такої шкали:

- 2 – повністю погоджуюся;
- 1 – швидше погоджуюся, ніж не погоджуюся;
- 0 – важко відповісти;
- 1 – швидше не погоджуюся, ніж погоджуюся;
- 2 – абсолютно не погоджуюся».

Бланк для відповідей

1. Я цікавлюся історією та культурою свого народу.
2. Вважаю, що в будь-яких міжнаціональних суперечках людина повинна захищати інтереси свого народу.
3. Представники однієї національності повинні спілкуватися між собою на своїй рідній мові.
4. Думаю, що національна гордість – почуття, яке потрібно виховувати з дитинства.
5. Вважаю, що в спілкуванні з людьми потрібно орієнтуватися на

їхні особистісні якості, а не національну належність.

6. Мене вкрай зачіпає, якщо я чую що-небудь образливе на адресу свого народу.

7. Національна належність – це те, що завжди буде роз'єднувати людей.

8. Вважаю, що представники кожної національності повинні жити на землі своїх предків.

9. У дружбі, а тим більше в шлюбі потрібно орієнтуватися на національність партнера.

10. Я відчуваю глибоке почуття особистої гордості, якщо чую щось про видатне досягнення свого народу.

11. Вважаю, що люди мають право жити на будь-якій території незалежно від своєї національної належності.

12. Думаю, що органічно розвивати і зберігати можна лише свою національну культуру.

13. Підтримую змішані шлюби, адже вони пов'язують між собою різні народи.

14. Якщо я зустрічаюся зі звинуваченням на адресу свого народу, то, зазвичай, не приймаю це на свій рахунок.

15. Вважаю, що діловодство і викладання в школах у багатонаціональній державі мають бути організовані на мові корінної більшості населення.

16. Вважаю, що політична влада в багатонаціональній державі повинна знаходитися в представників корінної більшості населення.

17. Представники корінної більшості населення не повинні мати жодних переваг над іншими народами, що живуть на певній території.

18. Вважаю, що представники корінної національності мають право вирішувати – жити в їхній державі людям інших національностей чи ні.

19. Думаю, що в уряді багатонаціональної держави повинні знаходитися представники всіх національностей, які живуть на певній

території.

20. Думаю, що представники корінної національності повинні мати певні переваги, адже вони живуть на своїй території.

21. Якби я мав(ла) можливість вибору національності, то віддав(ла) перевагу б тій, яку маю зараз.

Обробка результатів

Одержані бали додаються за ключем.

Ключ:

Почуття належності до своєї етнічної групи (твердження 1, 6, 10, 14, 21).

Значущість національності (твердження 2, 4, 5, 7, 9, 12, 13).

Взаємовідносини етнічної більшості й меншості (твердження 8, 11, 16, 17, 18, 19, 20).

Використання тієї чи іншої мови (твердження 3, 15).

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Методика «Етнічна афіліація» (Г.У. Солдатова, С.В. Рижова)

Мета: вивчити етнічні афіліативні тенденції.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Прочитайте уважно подані твердження. Висловіть свою думку щодо кожного з них. Визначте, погоджуєтеся Ви з ними чи ні. Для цього позначте обраний Вами варіант знаком «+» у відповідній клітинці бланку для відповідей».

Бланк для відповідей

Твердження	Погоджуюся	Не погоджуюся	Не знаю
1. Потрібно прагнути підтримувати звичаї, традиції та спосіб життя свого народу.			
2. У власних вчинках варто керуватися швидше особистими інтересами, ніж якими-небудь іншими, зокрема і національними.			
3. Взаєморозуміння в сім'ї зовсім не залежить від того, до якої національності належать представники цієї сім'ї.			
4. Кожна людина несе в собі долю провини за помилки, які зроблено її народом.			
5. Сучасній людині її			

національність повинна бути байдужа.			
6. В житті необхідно дотримуватися норм і правил, що вироблені в культурі свого народу.			
7. Народам, які сповідують одну і ту ж саму релігію, простіше зрозуміти одна одну.			
8. В житті необхідно жити своїм розумом, без опори на норми і правила поведінки, що прийняті в того чи іншого народу.			
9. Інтереси народу повинні бути важливіші, ніж проблеми й інтереси окремої особистості.			
10. Взаєморозуміння між народами не залежить від того, яку релігію вони сповідують.			
11. Якщо в сім'ї з'являється людина іншої національності, то це швидше за усе ускладнить взаєморозуміння.			
12. Людині необхідно почувати себе частиною якого-небудь народу.			
13. Ніколи не можна сказати, що окрема людина несе в собі характерні риси свого народу.			
14. Сучасній людині не обов'язково почувати себе частиною якого-небудь народу.			
15. Людина завжди повинна пам'ятати про свою національність.			
16. Окрема людина не може відповідати за справи свого народу.			
17. Народні звичаї, традиційний спосіб життя застаріли і не потрібні сучасній людині.			
18. За національністю людини завжди можна побачити її народ.			

Обробка результатів

Високу потребу людини в етнічній належності («етноафіліативні тенденції») презентують твердження 1; 4; 6; 7; 9; 11; 12; 15; 18.

Низьку потребу людини в етнічній належності («анти-етноафіліативні тенденції») засвідчують твердження 2; 3; 5; 8; 10; 13; 14; 16; 17.

2.2. Методика «Діагностичний тест ставлень» (ДТС)

(Г.У. Солдатова-Кцюсва)

Мета: вивчити емоційно-оцінний компонент соціального (етнічного) стереотипу.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Користуючись запропонованими якостями, послідовно оцініть: 1) «Я» (себе); 2) ідеал; 3) типового представника своєї національності; 4) типового представника іншої національності. Оцінку запишіть під відповідною якістю.

Прояв якості оцінюються так:

4 – якість виявляється повною мірою;

3 – якість виявляється середньою;

2 – якість виявляється слабою;

1 – прояв якості відсутній».

Бланки для відповідей

«Я»

дипломатичний	нав'язливий	гордий	комунікабельний	зарозумілий	лицемірний
активний	безхарактерний	дотепний	поступливий	єхидний	агресивний
економний	впертий	спритний	наполегливий	хитрий	жадібний
темпераментний	педантичний	обережний	акуратний	боягузливий	запальний

Ідеал

дипломатичний	нав'язливий	гордий	комунікабельний	зарозумілий	лицемірний
активний	безхарактерний	дотепний	поступливий	єхидний	агресивний
економний	впертий	спритний	наполегливий	хитрий	жадібний
темпераментний	педантичний	обережний	акуратний	боягузливий	запальний

Типовий представник моєї національності

дипломатичний	нав'язливий	гордий	комунікабельний	зарозумілий	лицемірний
активний	безхарактерний	дотепний	поступливий	єхидний	агресивний
економний	впертий	спритний	наполегливий	хитрий	жадібний
темпераментний	педантичний	обережний	акуратний	боягузливий	запальний

Типовий представник іншої національності

дипломатичний	нав'язливий	гордий	комунікабельний	зарозумілий	лицемірний
активний	безхарактерний	дотепний	поступливий	єхидний	агресивний
економний	впертий	спритний	наполегливий	хитрий	жадібний
темпераментний	педантичний	обережний	акуратний	боягузливий	запальний

Обробка результатів

Полюси шкал для кожної картки з якостями розміщені так:

+	-	+	+	-	-
+	-	+	+	-	-
+	-	+	+	-	-
+	-	+	+	-	-

В таблиці «-» відповідає якості, що сприймається негативно; «+» відповідає якості, що сприймається позитивно.

Пари якостей у кожному рядку подані в стовпцях: 6-1; 2-4; 5-3 (наприклад, «лицемірний-дипломатичний», «хитрий-спритний»).

Спрямованість (прояв) чи діагностичний коефіцієнт стереотипу (D) характеризує знак і величину загальної емоційної спрямованості суб'єкта щодо поданого об'єкта.

Коефіцієнт визначається за формулою:

$$D = \frac{\sum a^+ - \sum a^-}{\sum a_i}$$

де $\sum a^+$ – сума оцінок всіх позитивних якостей;

$\sum a^-$ – сума оцінок всіх негативних якостей;

$\sum a_i$ – загальна сума всіх оцінок.

Чим більше значення D з від'ємним знаком (якщо переважають високі бали по негативних якостях), тим вища інтенсивність негативного стереотипу. На противагу, більше значення D з додатнім знаком (якщо переважають високі бали по позитивних якостях), тим вища інтенсивність позитивного стереотипу. Якщо D близьке до 0, то є висока невизначеність (амбівалентність) ставлення, адже не надано чіткої переваги позитивному чи негативному полюсу оцінки.

2.3. Опитувальник автоетнічного ставлення (О.М. Лозова)

Мета: вивчити автоетнічне ставлення етнофорів.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Прочитайте уважно кожне твердження. Визначте, Ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з кожним твердженням. Позначте біля номера твердження знак «+», якщо погоджуєтеся або знак «-», якщо не погоджуєтеся».

Бланк для відповідей

1. Думаю, що більшість інших народів ставиться до мого народу з симпатією.
2. Наші слова не так вже часто розходяться з ділом.
3. Думаю, що багато інших народів бачать у нас щось подібне до себе.
4. Коли я намагаюся оцінити свій народ, я насамперед бачу його недоліки.
5. Думаю, як народ ми цілком можемо бути привабливими для інших людей.
6. Коли я бачу свій народ захопленими очима представників інших народів, мене неприємно вражає те, наскільки його образ далекий від дійсності.
7. Все етнічне в мені завжди мені цікаве.
8. Я вважаю, що іноді не гріх пожаліти свій народ.

9. В нашій історії були та є інші народи, надзвичайно близькі нам.
10. Власну повагу нам ще треба заслужити.
11. Бувало, і не раз, що я гостро ненавидів (ла) у собі етнічне.
12. Ми цілком довіряємо своїм раптово виниклим бажанням.
13. Ми самі багато в чому можемо себе вдосконалити.
14. Моє власне етнічне не видається мені чимось гідним пильної уваги.
15. Я щиро хочу, щоб у нас усе було добре.
16. Якщо ми кому-небудь докоряємо, то насамперед собі.
17. Випадковому знайомому представник мого народу швидше за все здається людиною приємною.
18. Представники мого народу найчастіше схвалюють свої плани та вчинки.
19. Властиві моєму народові слабкості викликають у мене щось на зразок презирства.
20. Якби я зустрів(ла) типового представника свого народу, мені було б досить цікаво спілкуватися з ним.
21. Деякі свої етнічні якості я відчуваю як сторонні, далекі від мене.
22. Навряд чи будь-який інший народ може відчути свою подібність до нас.
23. В мого народу досить здібностей та енергії втілити в життя задумане.
24. Часто ми не без глузування жартуємо над собою.
25. Найрозумніше, що може зробити народ, – це підкоритися власній долі.
26. Сторонній спостерігач на перший погляд побачить у нас багато відразливого.
27. На жаль, якщо ми щось говоримо, це не означає, що саме так ми й думаємо.
28. Моє ставлення до мого народу можна назвати дружнім.

29. Наша поблажливість до власних слабкостей цілком природня.
30. Нам не вдається тривалий час бути цікавими іншим народам.
31. В глибині душі я хотів(ла) би, щоб з нами відбулося щось катастрофічне.
32. Навряд чи ми викликаємо симпатію в більшості інших народів.
33. Мені буває дуже приємно спостерігати прояви любові до мого народу з боку представників інших етносів.
34. Коли в нас виникає якесь бажання, ми насамперед запитуємо себе, чи розумно це.
35. Іноді мені здається, що якби якийсь мудрець зміг побачити нас наскрізь, він відразу зрозумів би, що ми нікчемні.
36. Часом я захоплююся моїм народом.
37. Можна сказати, що ми цінуємо себе досить високо.
38. В глибині душі я ніяк не можу повірити, що дійсно належу до цього народу.
39. Без сторонньої допомоги ми мало що зможемо зробити.
40. Іноді ми самі себе погано розуміємо.
41. Нам дуже заважає нестача волі, енергії й цілеспрямованості.
42. Думаю, що інші народи оцінюють нас досить високо.
43. В нашому етнічному характері, напевно, є щось, що здатне викликати в інших гостру ворожість.
44. Більшість людства не сприймає нас досить серйозно.
45. Досить часто ми самі в себе викликаємо почуття роздратування.
46. Я впевнено можу сказати, що ми поважаємо самі себе.
47. Навіть негативні риси мого народу не здаються мені чужими.
48. Загалом, мене влаштовує те, які ми є.
49. Навряд чи нас можна любити по-справжньому.
50. Нашим мріям і планам не вистачає реалістичності.
51. Якби я міг (могла) поспілкуватися з моїм «етнічним Я», то для мене це був би найнудніший партнер у спілкуванні.

52. Думаю, що міг (могла) би знайти спільну мову з будь-яким розумним і знаючим представником мого народу.

53. Те, що з нами відбувається, як правило, мені зрозуміло.

54. Чесноти мого народу цілком переважають його недоліки.

55. Навряд чи знайдеться багато людей, які звинуватять нас у відсутності совісті.

56. Коли з нами трапляються неприємності, зазвичай, я кажу: «Так нам і треба!».

57. Можу сказати, що загалом контролюємо свою долю.

Обробка результатів

Обчислюються показники загального прийняття чи неприйняття досліджуваним свого етносу, поваги, симпатії, інтересу й очікування позитивного ставлення до нього, а також почуття прийняття, розуміння або звинувачення, що стосуються його народу.

2.4. Шкала соціальної дистанції (шкала Е. Богардуса, модифікація Л.Г. Почебут)

Мета: вивчити ставлення до представників певної національності; визначити рівень соціальної дистанції; виміряти можливу і реальну соціальну прийнятність; виміряти можливу і реальну соціальну експансивність; визначити коефіцієнт мінливості; визначити коефіцієнт толерантності.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Важливим показником толерантності є рівень соціальної дистанції щодо представників певної національності. За Е. Богардусом, соціальна дистанція характеризує близькість або відчуженість соціальних чи етнічних спільностей, окремих людей. За допомогою шкали соціальної дистанції (або шкали Е. Богардуса) оцінюється ступінь соціально-психологічного прийняття людьми один одного, тому її часто називають шкалою соціальної прийнятності. Шкала використовується для вимірювання дистанції, що пов'язана з расовою чи національною належністю, віком, статтю, професією, релігією, для вимірювання дистанції між дітьми і батьками. Шкала соціальної дистанції визначає ступінь психологічної близькості між людьми, що сприяє легкості їхньої взаємодії. Запропонована шкала вимірює ставлення до певної національності.

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Проранжуйте представників певної національності, відзначаючи їхню ступінь прийнятності особисто для себе лише за одним із зазначених критеріїв. Відповідайте за принципом: для мене особисто можливо і бажано щодо людей цієї національності».

Бланк для відповідей

№ п/п	Категорія	Національність				
		Німці	Поляки	Англіїці	Американці	...
1	Прийняття як близьких родичів через шлюб					
2	Прийняття як особистих друзів					
3	Прийняття, як сусідів, що живуть на моїй вулиці					
4	Прийняття, як колег по роботі, що мають таку ж саму професію, що і я					
5	Прийняття як громадян моєї країни					
6	Прийняття лише як туристів у моїй країні					
7	Бажав(ла) би не бачити в моїй країні					

Обробка результатів

Максимальна соціальна дистанція означає, що людина (або етнос) тримаються автономно та відокремлено. Ввічливість та етикет, як культурні способи спілкування, дозволяють приховувати свою особистість, власну оригінальність і культуру, комунікації в таких випадках переважно символічні й формальні. Мінімальна соціальна дистанція сприяє конкретизації уявлень про інших людей, адже, якщо люди добре знайомі, цікавляться один одним і національною культурою, то вони долучаються до взаємодій, і кожен приймає до уваги оригінальність та індивідуальність іншого. Мінімальна дистанція призводить до найбільш тісної взаємодії між людьми, соціальними групами, культурами. Вона засвідчує толерантне ставлення людей один до одного. Максимальна соціальна дистанція є ознакою інтолерантності.

За допомогою математичної обробки Л.Г. Почебут, уможливлено психологічну інтерпретацію одержаних даних.

Перший критерій (прийняття як близьких родичів через шлюб) оцінюється як +3 бали.

Другий критерій (прийняття як особистих друзів) оцінюється як +2 бали.

Третій критерій (прийняття, як сусідів, що живуть на моїй вулиці) оцінюється як +1 бал.

Четвертий критерій (прийняття, як колег по роботі, що мають таку ж саму професію, що і я) оцінюється як 0 балів.

П'ятий критерій (прийняття як громадян моєї країни) оцінюється як –1 бали.

Шостий критерій (прийняття лише як туристів у моїй країні) оцінюється як –2 бали.

Сьомий критерій (бажав(ла) би не бачити в моїй країні) оцінюється як –3 бали.

Шкала соціальної дистанції дозволяє визначити 6 показників: можливу і реальну соціальну прийнятність; можливу і реальну соціальну експансивність; коефіцієнт мінливості; коефіцієнт толерантності.

Перший показник – *соціальна прийнятність* презентує прагнення до взаємодії й інтеграції та навіть асиміляції з іншим етносом.

Можлива соціальна прийнятність (СПм) обчислюється за формулою:

$$СПм = \frac{n}{n-1},$$

де n – кількість досліджуваних.

Реальна соціальна прийнятність (СПр) обчислюється за формулою:

$$СПр = \frac{\sum(+)+\sum(-)}{3(n-1)},$$

де n – кількість досліджуваних.

Якщо величина СПр додатна і $\geq 50\%$ від СПм, то це свідчить про велику прийнятність людьми однієї національності представників іншої національності, про прагнення до інтеграції, близькості, про толерантне ставлення до них. Якщо величина СПр додатна і $\leq 50\%$ відсотків від СПм, то це свідчить про автономність цього етносу, про відсутність прагнення до інтеграції з іншим етносом. Якщо ж величина СПр від'ємна і $\geq 50\%$ від СПв, то це свідчить про прагнення одного етносу цілком відокремитися від іншого, про існування міжетнічного напруження та інтолерантність. Від'ємна СПр може свідчити про наявність відкритого чи прихованого міжетнічного конфлікту.

Другий показник – *соціальна експансивність* презентує прояв і спрямованість соціальних почуттів представників одного етносу щодо іншого. Чим сильніше виявляються позитивні почуття людей у ставленні один до одного, тим менша між ними соціальна дистанція і тим тісніша їхня взаємодія. Тому вивчення етнічних спільнот за допомогою шкали соціальної дистанції уможливорює визначення і ступеню прояву етнічних почуттів.

Можлива соціальна експансивність (СЕМ) обчислюється за формулою:

$$СЕМ = \frac{3}{n-1},$$

де n – кількість досліджуваних.

Реальна соціальна експансивність (СЕР) обчислюється за формулою:

$$СЕР = \frac{\sum^{(+)} + \sum^{(-)}}{n(n-1)},$$

де n – кількість досліджуваних.

Якщо величина СЕР додатна і $\geq 50\%$ від СЕМ, то це свідчить про глибокі позитивні почуття і про щирий інтерес представників одного етносу до іншого. Якщо величина СЕР додатна і $\leq 50\%$ від СЕМ, то це свідчить про певну напруженість у відносинах, про те, що не всі представники одного

етносу з щирим інтересом і співчуттям ставляться до представників іншого етносу. Якщо величина $С_{Ер}$ від'ємна і $\geq 50\%$ від $С_{Ем}$, то це свідчить про глибоку психологічну неприязнь людей певного етносу загалом, але не до його конкретних представників.

Додатковий показник – *коефіцієнт мінливості (КМ)* обчислюється за формулою:

$$КМ = \frac{\sigma}{m} 100\%,$$

де σ – середньоквадратичне відхилення, m – середнє арифметичне.

Якщо величина $С_{Пр}$ додатна і $КМ \leq 50\%$, то це означає природну вибіркoвість в оцінках прийнятності представниками одного етносу представників іншого і загалом позитивне ставлення. Якщо ж $КМ \geq 50\%$, то це свідчить про значну напруженість у ставленні окремих представників одного етносу до іншого.

Коефіцієнт етнічної толерантності (ЕТ) обчислюється за формулою:

$$ЕТ = \frac{S}{M},$$

де S – сума індивідуальних оцінок, що запропоновані для оцінки етносів, M – кількість оцінених етносів.

Критерієм відліку прийнято 0, тобто прийняття представників інших національностей. Високий показник ЕТ свідчить про прагнення людини до зближення з представниками певного етносу. Низький показник ЕТ свідчить про велику соціальну дистанцію. Мінімальна дистанція (оцінка +3) свідчить про нормальну етнічну ідентичність. Максимальна дистанція (оцінка –3) свідчить про глибокі проблеми, що пов'язані з етнічною ідентичністю.

2.5. Опитувальник «Індекс толерантності» (Г.У. Солдатова, О.А. Кравцова, О.Є. Хухласєв, Л.А. Шайгерова)

Мета: вивчити етнічну толерантність, соціальну толерантність, толерантність як рису особистості.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити й он-лайн.

Інструкція: «Визначте наскільки Ви погоджуєтеся чи не погоджуєтеся з кожним твердженням, описуючи власну етнічну належність. Позначте обраний Вами варіант знаком «+» у відповідній клітинці бланку для відповідей».

Бланк для відповідей

Твердження	абсолютно не погоджуюся	не погоджуюся	швидше не погоджуюся	швидше погоджуюся	погоджуюся	абсолютно погоджуюся
1. В засобах масової інформації може бути подана будь-яка думка.						
2. В змішаних шлюбах, зазвичай, більше проблем, порівняно зі шлюбами між людьми однієї національності.						
3. Якщо друг зрадив, то потрібно йому відомстити.						
4. До кавказців стануть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку.						

5. В суперечці може бути правильною лише одна точка зору.						
6. Жебраки і безхатченки самі винні в своїх проблемах.						
7. Нормально вважати, що твій народ кращий від усіх інших.						
8. З неохайними людьми неприємно спілкуватися.						
9. Навіть, якщо в мене є своя точка зору, то я готовий(а) вислухати й інші точки зору.						
10. Всіх психічно хворих людей потрібно ізолювати від суспільства.						
11. Я готовий(а) прийняти до своєї сім'ї людину будь-якої національності.						
12. Біженцям потрібно допомагати не більше за усіх інших, адже в місцевих проблемах не менше.						
13. Якщо хтось чинить зі мною грубо, то я відповідаю тим самим.						
14. Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей.						
15. Для наведення порядку в країні потрібна «сильна рука».						
16. Ті, хто приїхав, повинні мати однакові права з місцевими жителями.						
17. Людина, яка думає не так, як я, викликає в мене роздратування.						

18. До деяких націй і народів важко добре ставитися.						
19. Безлад мене дуже дратує.						
20. Будь-які релігійні течії мають право на існування.						
21. Я можу уявити темношкіру людину своїм другом.						
22. Я хотів(ла) б стати більш терпимою людиною у ставленні до інших.						

Обробка результатів

Загальний показник толерантності обчислюється, як сума балів за усіма твердженнями.

Прямі твердження: 1; 9; 11; 14; 16; 20; 21; 22.

Зворотні твердження: 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 10; 12; 13; 15; 17; 18; 19.

Кожній відповіді на пряме твердження присвоюється бал від 1 до 6 («абсолютно не погоджуюся» – 1 бал, «абсолютно погоджуюся» – 6 балів). Кожній відповіді на зворотне твердження присвоюється бал від 6 до 1 («абсолютно не погоджуюся» – 6 балів, «абсолютно погоджуюся» – 1 бал). Після цього отримані бали додаються.

Рівні толерантності:

22-60 балів – низький рівень толерантності. Ці результати засвідчують високу інтолерантність людини та наявність у неї виражених інтолерантних (нетерпимих) установок щодо навколишнього світу і людей.

61-99 балів – середній рівень толерантності. Ці результати свідчать про поєднання толерантних та інтолерантних установок. В одних соціальних ситуаціях вони поведуть себе толерантно, в інших – можуть виявляти інтолерантність.

100-132 балів – високий рівень толерантності. Ці результати свідчать про великий прояв рис толерантності. Водночас результати, які близькі до верхньої межі (понад 115 балів), можуть свідчити про розмивання «меж толерантності», що пов'язано з психологічним інфантилізмом, байдужістю чи поблажливістю.

Показники етнічної й соціальної толерантності, а також толерантності як риси особистості обчислюються за **ключем**:

Етнічна толерантність: 2; 4; 7; 11; 14; 18; 21.

Соціальна толерантність: 1; 6; 8; 10; 12; 15; 16; 20.

Толерантність як риса особистості: 3; 5; 9; 13; 17; 19; 22.

2.6. Проєктивна методика «Крос-культурна та етнічна толерантність-інтолерантність» (КЕТІ)

Мета: вивчити прояви толерантності-інтолерантності в сфері міжкультурних і міжетнічних відносин.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Методика розроблена Г.Л. Бардієр і спрямована на вивчення проявів толерантності-інтолерантності в сфері міжкультурних і міжетнічних відносин. В основу методики покладено уявлення про те, що важливим регулятором таких відносин є соціальні установки, з-поміж яких чільне місце займають міжкультурні та етнічні атитюди, які, в свою чергу, містять афективні, когнітивні й конативні компоненти.

До афективних компонентів у сфері досліджуваних відносин, згідно з традиційними уявленнями, належать: приязнь-неприязнь, симпатії-антипатії, ступінь емоційної напруги, конкретні емоційні реакції – радість, гнів, роздратування, страх (загроза), здивування та ін. Натомість когнітивні компоненти містять: знання, переконання, упередження, стереотипи, а також інформацію, отриману у вигляді чуток, окремих думок, авторитетних тверджень і т. ін.

Конативні компоненти містять, як готовність до певних дій (наміри, плани, цілі, мотиви, заклики, очікування), так і самі дії (ворожі чи дружні, що руйнують або миротворчі, провокаційні чи посередницькі, силові або переговорні, нападаючі чи оборонні, відкриті або приховані, наприклад, маніпулятивні).

Конструюючи методику КЕТІ, авторка також зважала на те, що соціальні установки (атитюди) набуті, однак можуть бути порівняно стійкими, адже виконують такі важливі функції в житті людини, як адаптивну, захисну, експресивну (виявляє індивідуальну значущість культурних цінностей), пізнавальну та функцію координації всієї когнітивної

системи психічних процесів. Специфічною особливістю соціальних установок, що регулюють стосунки між людьми у просторі міжкультурних комунікацій і міжетнічних взаємодій, є їхня висока емоційна значущість і низька усвідомленість. З методичної точки зору це означає, що такі установки не завжди можливо повноцінно вивчити за допомогою вербальних методів.

Крім цього, якщо вивчати етнічні установки за допомогою засобів вербальної оцінки, то, внаслідок їхньої емоційної насиченості, є небезпека, за умови негативних установок, мимоволі спровокувати несприятливу (агресивну чи приховану) реакцію досліджуваних. Наприклад, така реакція дуже ймовірна при вивченні етнічних установок національних меншин, репатріантів, змушених переселенців, біженців, емігрантів.

Методика сконструйована на зверненні до асоціацій досліджуваного, що уможливорює прояв одночасно і усвідомлених, і неусвідомлюваних рівнів установки. При цьому чергуються вербальні асоціації з образними, оскільки досліджуванним пропонується спочатку користуватися графічними засобами (малюнок), а лише потім – словесними (пояснення та вербальні доповнення до малюнка). Як стимул, що викликає асоціації, досліджуванним пропонується образна метафора «Людина». Методика складається з низки послідовних завдань, які мають загальну інструкцію.

Інструкція: «Ця методика спрямована до Вашої уяви, до Ваших індивідуальних уявлень і асоціацій. Уявіть собі, що всі країни (культури, етноси), які Вам відомі, зокрема і Ваша, раптом, наче за помахом чарівної палички, виявилися зачарованими і перетворилися на людей. Як ці люди виглядають у Вашій уяві? Уявіть собі «Людину», в яку перетворилася Ваша країна (культура, етнос).

Зосередьтеся на образах, що у Вас виникають:

1. Намалюйте, будь ласка, так, як у Вас вийде, «Людину», в яку перетворилася ваша країна (культура, етнос). Ваші здібності до малювання зараз значення не мають.

2. Опишіть на окремому аркуші або поруч із малюнком характер і вирізнявальні особливості цієї «Людини».

3. Додайте на своєму малюнку фігури тих людей, в яких перетворилися країни (культури, етноси), які найбільш тісно взаємодіють із Вашою «Людиною».

4. Опишіть на окремому аркуші або поруч із малюнком особливості цих взаємодій.

5. Напишіть для намальованих вами персонажів (передусім, своєї «Людини») одне-єдине слово або одну-єдину фразу, за допомогою якої персонаж зможе бути розчарований і перетворити знову у початкову країну (культуру, етнос).

Ця фраза повинна бути зрозуміла лише персонажу, якого вона стосується (інакше – розчарується інший персонаж, а не цей). Свої фрази для розчарування обведіть у рамочки, щоб їх на аркуші було добре видно».

За бажанням, для словесних описів можна скористатися таким бланком.

Бланк для відповідей

1. Моя країна (культура, етнос) _____
2. Характер «Людини», в яку перетворилася моя країна (культура, етнос): _____
3. «Країни-люди», які мною домальовані: _____
4. Особливості взаємодії моєї «Людини» з іншими «людьми-країнами», що зображені на малюнку: _____
5. Фрази для розчарування:
Кому: _____ слово або фраза _____
Кому: _____ слово або фраза _____
Кому: _____ слово або фраза _____

Найбільш важливим компонентом методу є малюнок, адже саме він надає досліджуваному можливість самому проектувати на папір реальність, а

потім інтерпретувати її. Малюнок має на собі відбиток особистості, що малювала, її настроїв, стан, почуття, особливості уявлень, ставлень і т. ін. Оскільки мета діагностики – вивчення особливостей міжкультурних і міжетнічних установок, то при інтерпретації малюнку варто звертати увагу саме на ті показники, які змістовно пов'язані з установками на толерантність чи інтолерантність (наприклад, розміщення персонажів на малюнку, їхнє взаємне розміщення, спосіб виконання зображення кожного персонажа, характерні деталі малюнка).

Спеціальна увага при обробці надається тому, які саме «люди-країни» зображені на малюнку і на якій відстані вони розміщені від основного персонажа. Так простежується своєрідна соціометрична матриця, що складає когнітивний компонент установок досліджуваного.

Емоційний компонент установок виявляється в емоційно значущих деталях малюнка, його загальному настрої, кольоровій гамі. Конативний компонент – це зображені на малюнку взаємозв'язки та їхня спрямованість.

Інтерпретація текстових описів може проводитися згідно таких напрямків:

1. Виявлення характерних одиниць змісту в описі характеру своєї країни (культури, етносу).
2. Виявлення характерних одиниць змісту в описі характеру інших країн (культур, етносів), що зображені на малюнку.
3. Виявлення характерних одиниць змісту в описі особливостей взаємодії своєї країни (культури, етносу) з іншими країнами (культурами, етносами).
4. Змістові стрижневі характеристики установок, що виявляються в фразах-розчаруваннях.
5. Наявність із-поміж виявлених одиниць змісту: явних стереотипів; референтних посилань; прямих вказівок на толерантний чи інтолерантний характер установки.

Для обробки результатів групи досліджуваних або подальшого порівняльного аналізу результатів, отриманих на різних зрізах вибірки, може складатися спеціальна таблиця, що містить ті параметри, які є найбільш важливими, зважаючи на мету і завдання дослідження.

2.7. Семантичний диференціал «Ступінь семантичної близькості»

Т.С. Баранової у модифікації «Мій – Чужий народ» [25]

Мета: вивчити етнічні автостереотипи та гетеростереотипи.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити он-лайн.

Інструкція: «Оцініть, будь ласка, народ до якого Ви себе зараховуєте, за допомогою запропонованих пар визначень. Пари визначень позначають протилежні характеристики способу життя. Обведіть кружечком одну цифру з ряду 3, 2, 1, 0, 1, 2, 3, яка, на Вашу думку, найбільш точно визначає ступінь прояву певної характеристики про Ваш народ: «0» – якість не виявляється; «1» – якість виявляється слабко; «2» – якість виявляється середньо; «3» – якість виявляється сильно.

Приклад: Ви вибираєте з пари «незвичайний / звичайний» характеристику «звичайний» і вважаєте, що, Ваш народ – зовсім звичайний. Тоді обведіть цифру 3, що знаходиться найближче до слова «звичайний». Просимо Вас не пропускати пар визначень і оцінювати Ваш народ лише одним словом із кожної пари».

Бланк для відповідей

Мій народ

Дружній	3	2	1	0	1	2	3	Ворожий
Великий	3	2	1	0	1	2	3	Маленький

Веселий	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
Сміливий	3	2	1	0	1	2	3	Боязкий
Добрий	3	2	1	0	1	2	3	Злий
Рідний	3	2	1	0	1	2	3	Чужий
Щасливий	3	2	1	0	1	2	3	Нещасливий
Мужній	3	2	1	0	1	2	3	Жіночний
Чесний	3	2	1	0	1	2	3	Брехливий
Вільний	3	2	1	0	1	2	3	Залежний
Розумний	3	2	1	0	1	2	3	Дурний
Молодий	3	2	1	0	1	2	3	Старий
Цілий	3	2	1	0	1	2	3	Роз'єднаний
Могутній	3	2	1	0	1	2	3	Слабкий
Відкритий	3	2	1	0	1	2	3	Закритий
Приємний	3	2	1	0	1	2	3	Неприємний
Гордий	3	2	1	0	1	2	3	Скромний
Самобутній	3	2	1	0	1	2	3	Звичайний
Шляхетний	3	2	1	0	1	2	3	Низький
Енергійний	3	2	1	0	1	2	3	Млявий
Близький	3	2	1	0	1	2	3	Далекий
Простий	3	2	1	0	1	2	3	Складний
Гарний	3	2	1	0	1	2	3	Потворний
Природний	3	2	1	0	1	2	3	Штучний
Зрозумілий	3	2	1	0	1	2	3	Незрозумілий
Український	3	2	1	0	1	2	3	Неукраїнський

Інструкція: «Оцініть, будь ласка, чужий народ до якого Ви себе не зараховуєте, за допомогою запропонованих пар визначень. Пари визначень позначають протилежні характеристики способу життя. Обведіть кружечком одну цифру з ряду 3, 2, 1, 0, 1, 2, 3, яка, на Вашу думку, найбільш точно

визначає ступінь прояву певної характеристики про чужий народ: «0» – якість не виявляється; «1» – якість виявляється слабо; «2» – якість виявляється середньо; «3» – якість виявляється сильно».

Бланк для відповідей

Чужий народ (зазначте назву) _____

Дружній	3	2	1	0	1	2	3	Ворожий
Великий	3	2	1	0	1	2	3	Маленький
Веселий	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
Сміливий	3	2	1	0	1	2	3	Боязкий
Добрий	3	2	1	0	1	2	3	Злий
Рідний	3	2	1	0	1	2	3	Чужий
Щасливий	3	2	1	0	1	2	3	Нещасливий
Мужній	3	2	1	0	1	2	3	Жіночний
Чесний	3	2	1	0	1	2	3	Брехливий
Вільний	3	2	1	0	1	2	3	Залежний
Розумний	3	2	1	0	1	2	3	Дурний
Молодий	3	2	1	0	1	2	3	Старий
Цілий	3	2	1	0	1	2	3	Роз'єднаний
Могутній	3	2	1	0	1	2	3	Слабкий
Відкритий	3	2	1	0	1	2	3	Закритий
Приємний	3	2	1	0	1	2	3	Неприємний
Гордий	3	2	1	0	1	2	3	Скромний
Самобутній	3	2	1	0	1	2	3	Звичайний
Шляхетний	3	2	1	0	1	2	3	Низький
Енергійний	3	2	1	0	1	2	3	Млявий
Близький	3	2	1	0	1	2	3	Далекий
Простий	3	2	1	0	1	2	3	Складний

Гарний	3	2	1	0	1	2	3	Потворний
Природний	3	2	1	0	1	2	3	Штучний
Зрозумілий	3	2	1	0	1	2	3	Незрозумілий
Український	3	2	1	0	1	2	3	Неукраїнський

Обробка результатів

Методика створена на основі класичного методу семантичного диференціалу Ч. Осгуда. Застосування методу семантичного диференціалу сприяє одержанню адекватної інформації про структуру стереотипу, його багатофакторність. Застосування статистичного аналізу до методу семантичного диференціалу уможлиблює поєднання якісних характеристик і кількісних оцінок, виявлення ставлення досліджуваного до своєї та чужої етнічної групи.

2.8. Етнопсихологічний опитувальник [22; 23]

Мета: вивчити чинники розвитку етнічної ідентичності.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити он-лайн.

Інструкція: «Запишіть, будь ласка відповіді на подані запитання».

Бланк для відповідей

1. Зазначте, яку мову Ви вважаєте рідною? Поясніть чому?

2. Чи задумувалися Ви раніше над першим питанням?

Підкресліть одну відповідь:

так, часто;

так, але рідко;

ні, жодного разу.

3. Зазначте, якою мовою (чи мовами) Ви спілкуєтеся у сімейному, родинному колі? _____

4. Зазначте, якою мовою (чи мовами) Ви спілкуєтеся з друзями, ровесниками?+++++ _____

5. Чи важливо для Вас проживати на території своєї нації, на рідній землі? Поясніть свою відповідь.

6. Чи замислювалися Ви раніше над п'ятим питанням?

Підкресліть одну відповідь:

так, часто;

так, але рідко;

ні, жодного разу.

7. Чи важливо для Вас дотримуватися певних традицій і звичаїв своєї нації? Поясніть свою відповідь. Якщо так, то зазначте, яких саме і як це відбувається?

8. Чи задумувалися Ви раніше над сьомим питанням?

Підкресліть одну відповідь

так, часто;

так, але рідко;

ні, жодного разу.

9. Прочитайте уважно вказані нижче ознаки та визначте, якою мірою кожна з них зближає Вас із іншими представниками Вашої нації. Для цього використайте шкалу, що містить цифри 1,2,3,4,5,6,7: найбільшою мірою – 1, дещо меншою – 2 і т. д., а найменшою мірою – 7. Кожну ознаку позначте лише однією цифрою.

_____ історичне минуле нації;

_____ національна територія;

_____ національні звичаї, традиції;

_____ національна культура, література, мистецтво;

_____ мова;

_____ релігія;

_____ національний характер.

10. Чи задумувалися Ви раніше над дев'ятим питанням?

Підкресліть одну відповідь:

так, часто;

так, але рідко;

ні, жодного разу.

11. Визначте якою мірою відрізняються представники Вашої нації від представників інших націй за ознаками, що перераховані нижче? Для цього використайте шкалу, що містить цифри 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7: найбільшою мірою – 1, дещо меншою – 2 і т. д., а найменшою мірою – 7. Кожну ознаку позначте лише однією цифрою.

- _____ історія нації;
- _____ національна територія;
- _____ національні звичаї, традиції;
- _____ національна культура, література, мистецтво;
- _____ мова;
- _____ релігія;
- _____ національний характер.

12. Чи задумувалися Ви раніше над одинадцятим питанням?

Підкресліть одну відповідь:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

13. Зазначте, представником якої нації Ви себе вважаєте?

_____ Поясніть, будь ласка, чому? Для цього позначте знаком «+» один з варіантів відповідей, що запропоновані нижче, або напишіть свій варіант.

- за національністю батька;
- за національністю матері;
- за національністю обох батьків;
- через рідну мову;
- тому, що всі близькі мені люди – представники цієї нації;
- тому, що так записано у моєму паспорті;
- тому, що народився і живу серед людей своєї нації;
- інша відповідь _____

14. Чи задумувалися Ви раніше над тринадцятим питанням?

Підкресліть одну відповідь:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

15. Визначте, як часто Ви відчуваєте «спорідненість» із поданими нижче групами людей, тобто, про кого Ви могли б сказати: «Це – ми»?

Зазначте для кожної групи один з варіантів відповіді:

«часто», «іноді», «практично ніколи», «важко відповісти».

з друзями _____

з ровесниками, представниками Вашого покоління _____

зі студентами Вашої групи, університету _____

з людьми, які живуть у Вашому рідному місті (селі) _____

з рідними і близькими _____

з представниками Вашої нації _____

з усіма людьми на планеті _____

16. Визначте, за яких умов Ви найбільшою мірою відчуваєтеся представником своєї нації? Позначте знаком «+» від однієї до кількох ситуацій.

з-поміж представників інших націй;

серед представників своєї нації;

під час національних свят;

коли чую рідну мову;

в сімейному, родинному колі;

в усіх ситуаціях.

17. Чи задумувалися Ви раніше над шістнадцятим питанням?

Підкресліть одну відповідь:

так, часто; так, але рідко; ні, жодного разу.

2.9. Опитувальник культурних ціннісних орієнтацій Ш. Шварца (SVS – Schwartz Value Survey) в адаптації Н.М. Лебедєвої

Мета: вивчити пріоритетність культурних ціннісних орієнтацій.

Матеріал та обладнання: бланк для відповідей, ручка чи олівець.

Процедура дослідження

Дослід можна проводити як із одним досліджуваним, так і з групою з 5-9 осіб. Основні умови роботи з групою – зручно розташувати досліджуваних, забезпечити кожного бланками для відповідей, ручками і дотримуватися тиші в процесі тестування. Дослід можна проводити он-лайн.

Бланк для відповідей

Інструкція: «Визначте, якою мірою кожна з поданих нижче цінностей є для Вас основним принципом у житті.

Використайте для цього таку цифрову шкалу:

Як керівний принцип у моєму житті виступає така цінність:

0 – цінність зовсім не значуща для Вас і не є основним принципом Вашого життя;

3 – цінність важлива для Вас;

6 – цінність дуже важлива для Вас.

Чим більша цифра (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6), тим важливіша для Вас така цінність як основний принцип у Вашому житті.

Окрім цього, можуть використовуватися й такі цифри, як:

-1 – для позначення цінності, що є протилежною до основних принципів Вашого життя;

7 – для позначення цінності, яка є найважливішою для Вас і виступає керівним принципом у Вашому житті; зазвичай, таких цінностей може бути не більше двох.

Перед кожною цінністю напишіть номер (-1, 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), який засвідчує ступінь важливості цієї цінності особисто для Вас. Намагайтеся використовувати усі цифри, щоб якомога точніше і різноманітніше виявити Ваше ставлення до запропонованих цінностей (зрозуміло, що кожна цифра може використовуватися неодноразово)».

Цінності (група 1)

- 1 ___ **Рівність** (рівні можливості для всіх)
- 2 ___ **Внутрішня гармонія** (бути в злагоді, мирі із самим собою)
- 3 ___ **Влада** (контроль над іншими, домінування, володарювання)
- 4 ___ **Задоволення** (задоволення бажань)
- 5 ___ **Свобода** (свобода думок і вчинків)
- 6 ___ **Духовне життя** (акцент на духовних, а не на матеріальних речах)
- 7 ___ **Почуття належності** (я не байдужий іншим людям)
- 8 ___ **Соціальний порядок** (стабільність у суспільстві)
- 9 ___ **Цікаве життя** (захоплюючі пригоди)
- 10 ___ **Смисл життя** (наявність життєвих цілей)
- 11 ___ **Ввічливість** (хороші манери)
- 12 ___ **Достаток** (гроші, матеріальне благополуччя)
- 13 ___ **Національна безпека** (захищеність моєї країни від ворогів)
- 14 ___ **Самоповага** (впевненість у цінності моєї особистості, гідність)
- 15 ___ **Взаємопослужливість** (прагнення не залишитися в боргу)
- 16 ___ **Творчість** (винахідливість, унікальність, неповторність)
- 17 ___ **Мир на землі** (відсутність війн і конфліктів)
- 18 ___ **Повага до традицій** (збереження звичаїв, обрядів)
- 19 ___ **Зріла любов** (глибока емоційна і духовна близькість)
- 20 ___ **Самодисципліна** (стриманість, опірність спокусам)
- 21 ___ **Усамітнення** (право на приватне життя)
- 22 ___ **Захист сім'ї** (безпека тих, кого ми любимо)

- 23 ____ **Соціальне визнання** (схвалення і повага з боку інших)
- 24 ____ **Єдність із природою** («розчинення» в природі, поєднання з нею)
- 25 ____ **Різноманіття життя** (новизна, зміни, виклики долі)
- 26 ____ **Мудрість** (зріле, вистражане розуміння та ставлення до життя)
- 27 ____ **Авторитетність** (право вести за собою людей, керувати, віддавати розпорядження)
- 28 ____ **Справжня дружба** (близькість, дружня підтримка)
- 29 ____ **Світ прекрасного** (краса природи та мистецтва)
- 30 ____ **Соціальна справедливість** (ліквідація несправедливості, турбота про слабких, кволих)

Цінності (група 2)

- 31 ____ **Незалежність** (упевненість у власних силах, самодостатність)
- 32 ____ **Поміркваність** (уникнення крайнощів у почуттях і вчинках)
- 33 ____ **Вірність** (відданість друзям, своїм ближнім)
- 34 ____ **Честоловність** (старанність у роботі, цілеспрямованість)
- 35 ____ **Широта поглядів** (терпимість до ідей, думок, переконань, що відрізняються від Ваших)
- 36 ____ **Скромність** (невибагливість, прагнення триматися в тіні)
- 37 ____ **Відвага** (пошук пригод, прагнення до ризику)
- 38 ____ **Захист навколишнього середовища** (збереження природи)
- 39 ____ **Вплив** (уплив на події, інших людей)
- 40 ____ **Повага до батьків, старших** (пошана)
- 41 ____ **Вибір власних цілей** (самостійність у виборі)
- 42 ____ **Здоров'я** (відсутність фізичних і душевних хвороб, недуг)
- 43 ____ **Вправність** (умілість, компетентність, ефективність, продуктивність)

44 ____ **Задоволення власним місцем у житті** (смиренність перед життєвими обставинами)

45 ____ **Чесність** (істинність, ширість)

46 ____ **Збереження власного публічного образу** (захист свого «обличчя»)

47 ____ **Обов'язковість** (усвідомлення свого обов'язку)

48 ____ **Інтелект** (логіка, мислення)

49 ____ **Корисність** (приносити користь іншим людям)

50 ____ **Насолода життям** (отримувати задоволення від їжі, кохання, відпочинку тощо)

51 ____ **Благочестя** (збереження віри, слідування релігійним переконанням)

52 ____ **Відповідальність** (надійність у справі та слові)

53 ____ **Допитливість** (інтерес до всього, дослідницька жилка)

54 ____ **Вміння прощати** (готовність прощати помилки інших)

55 ____ **Досягнення успіху** (прагнення до досягнення цілей)

56 ____ **Охайність** (прагнення до чистоти)

57 ____ **Потурання собі** (робити те, що приємно)

Обробка результатів

Обробка результатів проводиться згідно з ключами за 7 полюсами цінностей:

ієрархія (3; 12; 27; 36);

майстерність / панування (23; 31; 34; 37; 39; 41; 43; 55);

афективна автономія (4; 9; 25; 50; 57);

інтелектуальна автономія (5; 16; 35; 53);

рівноправність (1; 30; 33; 45; 49; 52);

гармонія (17; 24; 29; 38);

належність (8; 11; 13; 15; 18; 20; 26; 32; 40; 46; 47; 51; 54; 56).

Із метою уникнення надмірної суб'єктивності оцінювання, тобто певного стилю реагування в кожній людині, що виявляється у схильності групувати різні оцінки на конкретному відтинку шкали (використовувати лише найвищі, середні чи низькі оцінки), для обробки одержаних даних застосовується процедура центрування. Проведення такої процедури передбачає обчислення середнього за усіма цінностями для кожного досліджуваного. Після цього обчислене значення потрібно додати до середнього за кожним полюсом цінностей і від одержаної суми відняти число 4. Одержане значення вважається істинним показником прояву конкретної ціннісної орієнтації у кожного досліджуваного.

РОЗДІЛ 3. ХРЕСТОМАТІЯ

3.1. В. ВУНДТ. ІНДИВІДУУМ І НАЦІЯ.

1. Індивідуалізм у легенді та в історії.

Існує природна, скрізь поширена, характерна для наївного світорозуміння, схильність приписувати будь-що цінне чи важливе, значний винахід – особистості як його творцю. Так, уже первісний міф створює образ «спасителя людства», який приніс вогонь, винайшов зброю і знаряддя, запровадив релігійні церемонії, культ. Події, які чомусь глибше закарбовані в народній пам'яті, сага також пов'язує з іменами окремих героїв. Ще в китайців їхні колишні правителі вважалися творцями стародавньої культури, в чудовому поєднанні образів міфічного рятівника і казкового героя. Один із цих правителів, створив, згідно з китайською легендою, мову, другий винайшов писемність, третій запровадив сільське господарство. В більш пізні часи місце цих епічних героїв займає обраний народ. Так, наприклад, біблійна легенда про створення світу та про часи патріархів такою ж мірою задовольняє первісну потребу в поясненні, якою ж підтримує подібні уявлення. В очах сучасної науки, щоправда, ця роль ізраїльського народу вже давно відіграна; проте, з-поміж інших древніх народів Сходу і досі є наступники ізраїльтян у домаганнях на звання першого культурного народу. Відмінність – не на користь цих наступних народів – лише в тому, що жоден з них не міг так незаперечно, як народ Старого Завіту, стверджувати своє право на першість. Крім того, думки про те, де народилася культура, змінювалися, здебільшого, згідно з тим, куди спрямовувалися дослідження зацікавлених вчених, або, в тих випадках, якщо окремий погляд набував широкого поширення, відповідно до країни, на яку той момент звертав увагу науковий світ. Таким чином, Індія, Єгипет, Вавілонія послідовно вважалися колискою найвищих духовних надбань людства, частково вважаються й досі. Звісно, ця зміна поглядів має повне виправдання в результатах

прогресивного вивчення античності. Але схильність вважати таку колиску культури вихідним пунктом будь-якої релігії, мистецтва та науки є водночас, можливо, несвідомим поверненням до кола біблійних уявлень про походження; але таке уявлення, осмислене повністю, неминуче призводить до найменш прийнятної з усіх теорій про походження культури, до теорії винаходу.

Дивовижно, що така точна наука як філологія, що опирається лише на критичне дослідження, збігається в цьому пункті з наївними уявленнями про колиску культури людства; відзначимо *два* мотиви цього явища, щоб зробити його зрозумілим. По-перше, згідно з незмінним законом інтелектуальної діяльності, будь-яке звуження кола зору посилює концентрацію інтересу, що має вирішальне значення для судження про цінність предмета. Але в цій концентрації інтересу зустрічаються початок і кінець: наївний погляд, який переносить індивідуальний досвід в історію людства, з одного боку, і спеціальне дослідження, що доведене до найвищої досконалості. Змінюючи зміст відомого прислів'я: «через дерева не видно ліс», можна сказати про фахівця, що він, занурений в розглядання окремого дерева, зовсім не помічає, що він у лісі. Другою основою для цього є метод філологічного дослідження, що, безсумнівно, виховує в душі суворой концентрації на конкретному. Ця важлива, і для науки дуже корисна особливість філологічного дослідження, має однак і зворотній бік, можливо, притаманну їй більше, ніж інші методи наукової роботи. Своє найближче завдання філологічне дослідження вбачає в критичному аналізі й інтерпретації продуктів духу, зокрема особливо намагається знову ж виокремити все конкретне в його оригінальності. Але цей метод роботи неминуче переноситься на предмет і визначає його оцінку. Це, з точки зору спеціальних завдань дослідження, виправдане звуження горизонту до певної міри, легко замінюється іншим мотивом, якому вже важко знайти будь-яке виправдання: самим об'єктам, що складають зміст дослідження, приписується узгоджене з рефлексією походження, яке, можливо, більше наближає їх до дослідницької діяльності філолога. І, схоже

до того, як ця діяльність передбачає напруження індивідуальних духовних сил, точно так само схиляються зрештою до визнання того, що кожен продукт людського духу, незалежно від того, як і де він нам не зустрівся б, призводить до його індивідуального творця, і, в крайньому випадку, до обмеженої кількості індивідуумів. До цього приєднується, так би мовити, цеховий інтелектуалізм філолога і, як його природне доповнення, здебільшого різко виражений індивідуалізм, який ще більше вкорінюється завдяки постійним заняттям, що присвячені духовним творінням справді індивідуального походження. В одній статті про методологію Герман Пауль, наприклад, так пояснює сутність філологічної інтерпретації: «Ми розуміємо відомий текст, якщо в нашій душі виникають саме ті асоціації уявлень, які автор хотів викликати в душі читачів». Це визначення цілком застосовано до будь-яких дидактичних, навчальних творів. Кожен, хто може хоч якоюсь мірою перенестися в душу поета, погодиться з тим, що ліричний або навіть епічний і драматичний поет у моменти його натхненної творчості зовсім не намагається навмисно впливати на інших. Але для філолога-інтерпретатора, інтелектуальна діяльність, завдяки якій він повинен досягти розуміння відомого творіння духу, непомітно переходить у відповідну інтелектуальну діяльність самого творця. В основі такої несвідомої заміни безперечно міститься уявлення, що кожен витвір творчості й, отже, кожен словесний вираз є продуктом рефлексії про вплив на слухача або читача. Те, що іноді може бути побічним мотивом, стає основним. І оскільки цей побічний мотив, спрямований на розуміння реально присутнього чи уявного слухача, завжди є продуктом індивідуальної рефлексії, то зрозуміло, наскільки тісно це раціоналістичне розуміння виникнення продуктів духу наближається до індивідуалістичної інтерпретації, завдяки якій ця надзвичайна витонченість наукової рефлексії знову відхиляється на шлях наївних легенд про рятівників, героїв і т. ін., адже цей індивідуалістичний метод дослідження, природно, переноситься з літературних творів також і на інші витвори

людського духу, на саги, міфи, звичаї й, зрештою, на саму мову, що є органом всіх цих продуктів духовної творчості.

Так, якщо Пауль припускає, що винуватцем будь-якого новоутворення, зміни в мові є людина або обмежена кількість людей, але не звертає жодної уваги на суспільство, – він повністю діє в дусі зазначеного вище визначення філологічної інтерпретації. Він висловив такий погляд у першому виданні «Prinzipien der Sprachgeschichte», що з'явилися в 1880 році, і залишив його незмінним у четвертому виданні 1909 року. Зважаючи на численні заяви, цей погляд користується підтримкою у колі дуже поважних лінгвістів.

Але неправильно інтерпретувати це питання, як це часто відбувається, звісно, в інтересах саме філологічного обмеження і звуження проблем, виключно з точки зору історії мови чи навіть літератури. Ці об'єкти філології, якими важливими вони не могли б бути самотійно, ніколи не є відокремленими. Навіть сага і міф, через труднощі відмежувати їх від форм літературних легенд, лише недосконало доповнюють те уявлення, що зазвичай створюються про появу продуктів духу на основі філологічного дослідження. Але те, що насправді потрібно поставити на перший план, якщо мова йде саме про проблеми суспільства, – це *саме суспільне життя і його форми*: закон, держава і суспільні союзи, які їх готують або доповнюють. Це саме той пункт, в якому, з історичної точки зору, інтелектуалізм та індивідуалізм сучасної філології, вочевидь, є поверненням до поглядів раціоналістичного просвітництва. Як і будь-який інший регресивний рух в історії культури, цей філологічний інтелектуалізм та індивідуалізм, хоча і повторюють минуле, проте на вищому рівні інтелектуального розвитку. Епоха Просвітництва була під владою конструктивної метафізики, сучасний філолог пригнічується принципом поділу праці. Отож, мова здається йому сумою індивідуальних словотворень, міф – сумою розповідей і притч невідомих оповідачів. Як ці продукти творчості духу стосуються інших загальних творінь, звичаїв, закону, держави, так це питання не турбує мовознавця і дослідника міфів за фахом. З огляду на ці умови, точка зору

філософів Просвітництва, хоча і залишилася за сутністю такою ж, проте дещо модифікувалася. За їхнім вченням, на початку всього там була зокрема жива людина. Вперше зустрівшись зі своїми ближніми, вона винайшла мову. Для власної безпеки вона заснувала, згідно з домовленістю з іншими людьми, які керувалися тими ж потребами, державу і правовий порядок, та для зміцнення всіх цих інститутів встановила зрештою загальний релігійний культ. Ці ідеї філософії Просвітництва, в досить різкій формі висловлені представником егоїстичного раціоналізму, Фоною Гоббсом. В дещо пом'якшеній формі, завдяки додаванню симпатії, вони знову зустрічаються в Руссо та його сучасників.

2. Походження психології народів.

Саме в цьому пункті романтизм – в мовознавстві в особі Якоба Гріммі, в правознавстві в особі Савіньї та Пухта – протистоїть індивідуалізму попередньої епохи і підтримує думку про те, що народ, який створює мову, звичаї і право, сам є особистістю, «історичним індивідуумом». В цьому, водночас, корінь того поняття «національного духу», який у Гегеля та в представників історичної школи права юридичної школи доповнює і завершує традиційне поняття індивідуальної душі. Зокрема, Гегель, не без наміру, використовував щодо людського суспільства загальне слово «дух», що змушує нас відволіктися подумки від тілесної основи душевного життя. Звичайно, він не думав, що матеріальні умови в цьому випадку повністю відсутні. Він чітко висловлюється в тому сенсі, що суспільство складається з індивідуумів, а національний дух – із окремих душ. Але чим більше коло охоплює духовне життя, тим більше його ідеальний зміст підвищується за своєю цінністю і постійним значенням над неминучим матеріальним субстратом життєвих процесів. Отже, загальний національний дух протиставляється окремим душам не в сенсі якісної відмінності, а в сенсі зміненого предикату цінності; однаковою чином і представники історичної школи права використовують цей термін у тому ж значенні. Водночас, у

розумінні держави, вони, звичайно, все ще залишалися закритими в рамках старої теорії договору так, що ідея національного духу залишалася в них зануреною в містичний сутінок, тим більше, що саме право, завдяки видатному значенню, яке має окрема особистість для точного визначення юридичних понять, легко призводило до занадто близького зближення того індивідууму найвищого ступеня, якого вважали носієм національного духу, з дійсним індивідуумом. Ця невизначеність поняття вплинула і на появу нової психології народів. Під час обґрунтування цієї нової дисципліни Штейнталь опирався на філософію Гегеля і схожі з нею ідеї Вільгельма Гумбольдта. Після того, як він погодився з гербартиєм Лацарусом, то вважав за потрібне згодитися в своїх судженнях більш обізнаному колезі з філософії. Таким чином і сталося, що думка Гегеля про національний дух була одягнена в шати філософії, що абсолютно їй не відповідали. Для створення психології народів, що виправдовує всі надії, необхідно було перетворити гегелівську діалектику понять в емпіричну психологію актуальних духовних процесів. Гербартійська ж атомістика душі й «національний дух» Гегеля так узгоджувалися між собою, як вода з вогнем. Індивідуальна субстанція душі в своїй інертній ізоляції залишала місце лише для індивідуальної психології. Поняття про неї могло переноситися на суспільство хіба що за допомогою сумнівної аналогії. Схоже до того, як у своїй механіці уявлень Гербарт виводить психічне життя з гри уявних ідей, таким чином можна було б думати про окремих представників суспільства, як про щось аналогічне уявленням в індивідуальній свідомості.

В сенсі цієї сумнівної аналогії можна було б згодом говорити про «душу людей» – аналогія, звісно, порожня і зовнішня, як і аналогія уявлень із представниками людського суспільства. Тому глибшу основу неефективності психології народів у первісному вигляді можна вбачати в цьому поєднанні непримиренних між собою передумов. А оскільки Лацарус, по суті, ніколи не йшов далі від невиконаної програми майбутньої науки, то і Штейнталь – як учений, безсумнівно більш значущий і впливовий, порівняно з Лацарусом,

завжди був у межах індивідуально-психологічних досліджень, із якими не пов'язані його заняття в галузях мовознавства і міфології. Герман Пауль вперше виявив внутрішню неможливість поєднання Гербартової механіки душі з ідеєю національного духу, що започаткована в романтизмі, та як наслідок, неефективність оперування з таким поєднанням психології народів. Будучи прихильником самої гербартійської психології, озброєний одночасно ретельним знанням історії мови, Пауль, краще за когось іншого зміг помітити неможливість поєднання психологічної точки зору Лацаруса й Штейнталя з майбутньою психологією народів. Тому критика їхньої програми була цілком придатним у свій час вступом до першого видання “Prinzipien der Sprachgeschichte” Пауля, що було опубліковано в 1880 році. Але Пауль не змінив цієї думки в усіх наступних виданнях свого твору. Кілька нових доданих зауважень безпосередньо підтверджують, що автор підтримує ту саму точку зору, якої він дотримувався і тридцять років тому. Звичайно, він має на це повне право. Однак мені здається, що Пауль грішить при цьому в подвійному ставленні: по-перше, сучасна психологія в його очах все ще ідентична психології народів у дусі Лацаруса і Штейнталя; по-друге, на його думку, психологія Гербарта, за суттєвими рисами, все ще є останнім словом у психології загалом. Я заперечую і те, і інше. Не лише я особисто захищаю новітню психологію народів: вона подана в багатьох етнологічних і філологічних працях, які звертають увагу на психологічну сторону проблем. Але ця психологія народів більше не буде тотожною до етнопсихології Лацаруса-Штейнталя; а Гербартова механіка уявлень належить до минулого. Вона є лише цікавою сторінкою в історії розвитку нової психології. Але дотримуватися точки зору її передумов для пояснення фактів душевного життя в теперішній час так само неприйнятно, як заперечувати психологічні проблеми лише тому, що вони не узгоджуються з цими передумовами. І не лише психологія народів і загальна психологія стали іншими в теперішній час, порівняно з тим часом, коли Герман Пауль уперше висловлював свої думки про неможливість психології народів: – багато з того часу змінилося у

філології. “Wörter und Sachen” – такий визначний заголовок одного нового журналу, девізом якого є вивчення минулого, що поширюється на всі аспекти культури. Таким чином, як мені здається, що скрізь розпочинає поступово проникати переконання, що мовознавець повинен інтерпретувати мову не як ізольований від людського суспільства прояв життя; навпаки, припущення про розвиток форм мови повинні до певної міри узгоджуватися з нашими поглядами про походження і розвиток самої людини, про походження форм суспільного життя, про витоки звичаїв і права. Ніхто в теперішній час вже не буде розуміти «національний дух» схоже до підсвідомої душі чи зверх-душі сучасних психологів-містиків – у сенсі безтілесної, незалежно від індивідуумів існуючої сутності, як свого часу вважали засновники історичної школи права. Навіть раціоналізація цього поняття на діалектичній канві Гегелем стала для нас неприйнятною. Але основоположна для цього поняття національного духу думка про те, що мова – не ізольоване явище, що мова, звичаї та право є нерозривно пов’язаними між собою проявами спільного життя людей, – ця думка і в теперішній час залишається настільки істинною, як і в той час, коли Яків Грімм зробив її провідною зіркою всіх своїх праць, що охоплювали всю галузь минулого німецького народу. Хто стверджує, що загальна мова виникла шляхом злиття певної кількості індивідуальних мов, той вільно-невільно повинен також повернутися до фікцій попереднього раціоналізму про усамітнену первісну людину, яка за згодою з ближніми створила правовий порядок і заснувала державу.

Індивідуалістична теорія суспільства Фоми Гоббса не злякалася цього висновку. В питанні про походження мови вона мала справу із завданням, яке в ті часи можна було вирішити загальною лише за допомогою довільних конструкцій. Однак в теперішній час умови праці, значною мірою завдяки розвитку філології, суттєво змінилися. Хіба лише одну мову, і тоді вимушено, можна інтерпретувати таким конструктивним способом, оскільки вона є найстарішим і, в будь-якому випадку, найменш доступним для вивчення генезису продуктом спільного життя людей. Але й у вивченні мови

це можливо лише за тієї умови, якщо ми, опираючись на такий і подальший розподіл праці, будемо розглядати мовознавство як абсолютно окреме царство, що контролюється його власними історичними «принципами»: тоді мовознавець так само мало може піклуватися про історію культури, як і про психологію. Однак, *Ф. Кауфман* на кількох прикладах блискуче показав, що індивідуалістична теорія потерпає від краху вже, пояснюючи ті явища історії мови, що стосуються зазначених вище більш широких сфер спільного життя людей. Якщо ми порівняємо між собою в історії німецької мови початкові значення таких слів, які виражають взаємні стосунки представників суспільства, наприклад, *gemein* (загальний) і *geheim* (таємний), *Geselle* (друг, початкове в сенсі домашня, своя людина Hausgeselle) і *Genosse* (друг загалом), то зазначимо, що не лише, як це спостерігається в інших випадках, стає блідим і слабшає колись живе, наочне значення цього слова, але водночас відбувається і зміна смислу, за якого поняття, яке раніше виражало тісніший зв'язок між представниками суспільства, тепер припускає більш вільні стосунки між ними.

В історії людського суспільства першою ланкою буває не індивідуум, а саме їхня спільнота. З племені, з кола, рідні шляхом поступової індивідуалізації виокремлюється самостійна індивідуальна особистість, всупереч гіпотезам раціоналістичного Просвітництва, згідно з якими індивідууми частково під пригніченням потреб, частково шляхом роздумів об'єдналися в суспільство.

Література:

Вундт В. Індивідуум і нація. С. 56–65. URL: [http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/%D0%92%D0%A3%D0%9D%D0%94%D0%A2%20-%201\)%20%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%202002%20117%D1%81.pdf](http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/%D0%92%D0%A3%D0%9D%D0%94%D0%A2%20-%201)%20%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%202002%20117%D1%81.pdf) дата звернення: (17.01.2023)

3.2. ЛЕВІ-БРЮЛЬ Л. ПЕРВІСНЕ МИСЛЕННЯ.

«Первісне мислення» – це вислів, яким досить часто користуються з деякого часу. Можливо, не без користі, буде нагадати тут кількома словами про те, що я розумію як «первісне мислення».

Вираз «первісне» – це суто умовний термін, який не варто розуміти буквально. Первісними ми називаємо такі народності, як австралійці, фіджійці, туземці з Андаманських островів тощо. Коли білі зіштовхнулися з цими народностями, ті ще не знали металів, а їхня цивілізація нагадувала суспільний уклад кам'яного віку. Звідси і з'явилася назва первісних народів, що їм дали. Однак ця «первісність» дуже відносна. В суворому сенсі цього слова ми нічого не знаємо про первісну людину. Тому варто мати на увазі, що ми продовжуємо вживати слово «первісний», оскільки воно вже ввійшло до обігу, воно зручне і його важко замінити.

Як би там не було, доцільно застерегти читачів проти непорозумінь, які часто виникають, незважаючи на мої пояснення. Вислів «пралогічне» перекладається як термін «алогічне», наче для того, щоб показати, що первісне мислення є нелогічним, тобто нездатним усвідомлювати і міркувати так, як це здійснюємо ми. Довести протилежне дуже легко. Первісні люди дуже часто засвідчують свою дивовижну спритність і вміння організовувати свої полювальні та риболовні підприємства, вони дуже часто виявляють дар винахідливості й дивовижної майстерності в своїх творах мистецтва, вони розмовляють мовами, які є іноді дуже складними, мають такий тонкий синтаксис, як і наші власні мови, а в місіонерських школах, індійські діти навчаються так само добре і так само швидко, як і діти білих. Хто може закривати очі на такі очевидні факти?

Однак інші факти, не менш вражаючі, засвідчують, що у багатьох випадках первісне мислення відрізняється від нашого. Воно зовсім інакше орієнтоване. Там, де ми шукаємо вторинні чинники, стійкі попередні моменти (антецеденти), первісне мислення звертає увагу виключно на

містичні чинники, дію яких воно відчуває скрізь. Воно без будь-яких труднощів припускає, що одна і та ж істота може бути одночасно у двох або більше місцях. Воно виявляє повну байдужість до суперечностей, які наш розум не терпить. Ось чому допустимо називати це мислення, порівняно з нашим, пралогічним.

Однак це взагалі не засвідчує, що схожа мислительна структура зустрічається лише у первісних людей. Можна, з повним правом стверджувати протилежне, і як на мене, я завжди мав це на увазі. В людства не існує двох форм мислення, однієї пралогічної, іншої логічної, що відокремлені одна від іншої глухою стіною, але є різні мислительні структури, які існують в одному і тому ж суспільстві і, можливо, завжди – в одній і тій же свідомості.

Уявлення, які називають колективними, якщо їх визначати лише в загальних рисах, не поглиблюючи питання про їхню сутність, можуть розпізнаватися за такими ознаками, що притаманні всім представникам певної соціальної групи: вони передаються у ній від покоління до покоління; вони нав'язуються в ній окремим особистостям, пробуджуючи в них, залежно від обставин, почуття поваги, страху, поклоніння та т. ін. щодо своїх об'єктів. Вони не залежать у своєму бутті від окремої особистості, їх неможливо осмислити і зрозуміти шляхом розгляду індивіда як такого.

Вивчення колективних уявлень та їхніх зв'язків і поєднань у нижчих суспільствах, зможе, безсумнівно, висвітлити генезис наших категорій і наших логічних принципів. Точно дослідити, які керівні принципи первісного мислення, – це проблема, яка є об'єктом цієї праці. Без праць моїх попередників – антропологів і етнографів різних країн, особливо, без вказівок, які я отримав з праць французької соціологічної школи, я б не міг сподіватися на вирішення цього питання або, принаймні, на його правильне формулювання.

<...>

Звичайно, існують риси, що є загальними для всіх людських суспільств: у цих суспільствах існує мова, в них від покоління до покоління передаються традиції, в них існують заклади з більш-менш стабільним характером; отож, вищі розумові функції в цих суспільствах не можуть не мати спільну основу скрізь. Однак, припустивши це, все ж доводиться визнати, що людські суспільства можуть мати структури, які глибоко відрізняються між собою, і, отже, відповідні відмінності у вищих розумових функціях. Тому варто заздалегідь відмовитися від зведення розумових операцій до єдиного типу та від пояснення всіх колективних уявлень за допомогою одного і того ж самого логічного і психологічного механізму.

Те, що я намагаюся зробити, – це попереднє вивчення найбільш загальних законів, які підпорядковуються колективним уявленням у низькокультурних суспільствах, особливо в найнижчих із тих, що нам відомі. Я спробую побудувати, якщо не тип, то, принаймні, низку властивостей, які є загальними для групи із близькими між собою типами, і, таким чином визначити суттєві риси мислення, що притаманне нижчим суспільствам. Для того, щоб краще виявити ці риси, я буду порівнювати це мислення з нашим, тобто з мисленням суспільств, що виникли із середземноморської цивілізації, в якій розвивалася раціоналістична філософія і позитивна наука. Значні відмінності між цими двома типами найбільш різко вражають, тому ми ризикуємо їх менше пропустити. Для вивчення мислення первісних людей, що є новою справою, повинна була б потрібна, можливо, і нова термінологія. В будь-якому випадку, буде необхідно, принаймні, відзначити той новий сенс, який повинні набути загальноприйняті вислови щодо застосування їх до об'єкта, відмінного від того об'єкта, який вони позначали раніше. Наприклад, така ситуація пов'язана з терміном «колективні уявлення».

В загальноприйнятій психологічній мові, що поділяє факти на емоційні, моторні (вольові) та інтелектуальні, «уявлення» зараховано до останньої категорії. Уявлення розуміють, як факт пізнання, оскільки наша свідомість просто має образ чи ідею про який-небудь об'єкт. Зовсім не так

потрібно розуміти колективні уявлення первісних людей. Діяльність їхньої свідомості є занадто мало диференційованою для того, щоб у ній можна було самостійно розглядати ідеї чи образи предметів, незалежно від почуттів, від емоцій, пристрастей, які зумовлюють ці ідеї й образи або ними зумовлюються. Щоб зберегти цей термін, нам потрібно змінити його значення. За цією формою діяльності свідомості варто розуміти в первісних людей не інтелектуальний чи пізнавальний феномен у його чистому чи майже чистому вигляді, а значно складніше явище, в якому те, що вважається в нас «уявленням», змішано ще з іншими елементами емоційного чи вольового порядку, зафарбовано і насичено ними. Не виступаючи чистими уявленнями в точному розумінні цього слова, вони позначають або, правильніше, передбачають, що первісна людина на цей момент не лише має образ об'єкта і вважає його реальним, але й сподівається на щось, або боїться чогось, що пов'язано з якою-небудь дією, яка зумовлюється ним, або впливає на нього. Ця дія є то впливом, то силою, то загадковою могутністю, залежно від об'єкта та від ситуації, але ця дія незмінно визнається реальністю і складає один елемент уявлення про предмет.

Для того, щоб позначити одним словом цю загальну властивість колективних уявлень, які займають таке важливе місце в психічній діяльності нижчих суспільств, я дозволю собі сказати, що ця психічна діяльність містична. Через відсутність найкращого, я буду використовувати цей термін не в силу його зв'язку з релігійним містицизмом наших суспільств, який є чимось досить іншим, а тому, що у вузькому сенсі термін «містичний» підходить до віри в сили, впливи, дії, які є непомітними, невідчутними, але все ж реальними.

Інакше кажучи, реальність, у якій первісні люди живуть і діють, є містичною. Жодна істота, жоден предмет, жодне явище природи не є у колективних уявленнях первісних людей тим, чим вони нам здаються. Майже все, що ми бачимо в них, вислизає від їхньої уваги чи байдуже для них. Однак вони бачать у них багато такого, про що ми і не здогадуємося.

Наприклад, для «первісної» людини, яка належить до тотемного суспільства, кожна тварина, кожна рослина, кожен об'єкт, принаймні такий, як зірки, сонце і місяць, наділений певним впливом на представників його тотему, класу або підкласу, певними зобов'язаннями щодо них, певними містичними взаєминами з іншими тотемами і. т. ін. Так, у гуічолів «птахи, політ яких є потужним, наприклад, сокіл і орел, бачать і чують усе: вони мають містичні сили, які притаманні пір'ям їхніх крил і хвоста ... ці пір'я, які одягає шаман, уможлиблюють його здатність бачити і чути все, що відбувається на землі та під землею, лікувати хворих, перетворювати мертвих, забирати сонце з неба та т. ін.».

<...>

Ось чому мислення первісних людей можна назвати пралогічним із таким самим правом, як і містичним. Швидше, це два аспекти однієї основної властивості, ніж дві самостійні властивості. Якщо розглядати первісне мислення з точки зору змісту його уявлень, то його варто назвати містичним; якщо ж це мислення розглядати з точки зору асоціацій, то його варто назвати пралогічним. Термін «пралогічний» не варто розуміти так, наче б то первісне мислення є якоюсь стадією, що передує в часі появі логічного мислення. Чи існували коли-небудь такі групи людських чи долюдських істот, у яких колективні уявлення ще не підпорядковувалися логічним законам? Ми цього не знаємо: це, в будь-якому випадку, мало ймовірно. Те мислення суспільств нижчого типу, яке я називаю пралогічним, за відсутності кращої назви, це мислення, принаймні, зовсім не має такого характеру. Воно не антилогічне, і не алогічне. Називаючи його пралогічним, я хочу лише сказати, що воно не прагне, передусім, як наше мислення уникати протиріччя. Це аж ніяк не схильність до суперечностей без будь-яких причин (це зробило б це абсолютно смішним для нас), але воно не думає про те, щоб уникати суперечностей. Найчастіше воно ставиться до них байдуже. Це пояснює той факт, що нам так важко простежити хід цього мислення.

Література:

1. Леві-Брюль Л. Первісне мислення. С. 130-140.

URL: <https://cmcmsu.info/download/tikhomirov.psychology.of.thinking.pdf>

дата звернення: (17.01.2023).

3.3. ПОТЕБНЯ О. МОВА І НАРОДНІСТЬ.

Достатньо поширена думка про те, що своєрідність народності має прямий зв'язок зі ступенем її відчуженості від інших і зворотній – зі ступенем цивілізації. Послідовники цієї думки пояснюють це приблизно так.

Ми бачимо, кажуть вони, що в теперішній час своєрідність звичаїв, традицій, одягу можна знайти лише в яких-небудь глухих куточках Європи, проте в минулому було інакше. Тепер житель якого-небудь німецької чи французької глушини виглядає навіть не німцем чи французом, але має зовсім особливий відбиток, що належить лише цій місцевості. На противагу, в цивілізованій людині, особливо людині, яка багато подорожувала Європою, виявляється загальнокультурний тип, що характеризує вже не француза, англійця, німця, а загалом цивілізовану людину. Між освіченими людьми всіх націй більше спільного не лише в теоретичних переконаннях, а й у рисах характеру, порівняно з освіченими людьми відомого народу та їхніми неосвіченими співвітчизниками. В цьому переконує, між іншим, порівняння себе і своїх знайомих, із одного боку – з героями іноземних романів, які знаходяться у схожому суспільному становищі, з другого боку – з особами із простого народу в російських повістях.

Це явище зумовлено двома чинниками, що діють спільно, а саме: успіхами людської думки, що спрямована на вивчення природи, і наслідуваністю людини, що є вродженою.

Звідки б не виникла відмінність між народностями, у будь-якому випадку вона підтримується просторовим відокремленням.

Література: Потєбня О. Мова, національність, денаціоналізація. Нью-Йорк, 1992. С. 77–116.

URL: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnia.%20Mova,%20naciona%C4%BEis%C5%A5,%20denacionalizacija%20\(1992\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnia.%20Mova,%20naciona%C4%BEis%C5%A5,%20denacionalizacija%20(1992).pdf)

(дата звернення: 17.01.2023)

3.4. СМІТ ЕНТОНІ Д. ЕЛЕМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Один вид колективної ідентичності, такий важливий і поширений сьогодні, майже не згаданий у Софоклових фіванських п'єсах. Хоч у їхній основі часом лежить конфлікт між містами, вони ніколи не порушують питання «національної» ідентичності. Едіпові ідентичності розмаїті, але статус «чужинця» (тобто негрека) не становить жодної з них. Колективні конфлікти – це здебільшого війни між грецькими містами-державами та їхніми володарями. Хіба це, фактично, не від стану Стародавньої Греції V ст. до н. е.?

Фрідріх Майнеке перший став розрізняти (1908 р.) *Kulturnation*, переважно пасивну культурну спільноту, і *Staatsnation*, активну, самовизначальну політичну націю. Можна не погоджуватись із його вживанням цих термінів, можна не визнавати й самих термінів, але саме розмежування слушне й доречне. З погляду політики в Стародавній Греції «нації» не було, існувала лише сукупність міст-держав, і кожне ретельно дбало про свій суверенітет. Зате з погляду культури існувала стародавня грецька спільнота – Еллада, – що її можна було ввести, як, приміром, учинив Перікл, у царину політики – здебільшого задля афінських цілей. Іншими словами, можна вести мову про грецьку культурну та етнічну спільноту, та аж ніяк не про «націю» стародавніх греків ¹².

З цього випливає, що, хай там як, те, що ми розуміємо під «національною» ідентичністю, обіймає ще й певне чуття політичної спільноти, нехай навіть не дуже виразне. Своєю чергою політична спільнота означає принаймні якісь спільні інституції і єдиний кодекс прав та обов'язків для всіх членів спільноти. Вона потребує також визначеного соціального простору, добре демаркованої обмеженої території, з якою члени спільноти ототожнюють себе і до якої відчують свою належність. Це майже те, що мали на увазі філософи, визначивши націю як спільноту людей, що коряться тим самим законам та інституціям у межах даної території ¹³.

Це, звичайно, специфічно західне уявлення про націю. Але саме західний досвід справив могутній, ба навіть головний вплив на наше уявлення про одиницю, яку ми називаємо «нацією». Новий вид політичного об'єднання – раціональна держава – і новий вид спільноти – територіальна нація – виникли спершу на Заході в тісному зв'язку одна з одною. Вони наклали свій відбиток на всі наступні незахідні уявлення, навіть коли ті відхилялись від їхніх норм.

Варто докладніше придивитись до цієї західної, або «громадянської», моделі нації. Передусім це здебільшого просторове або територіальне уявлення. Згідно з цим поглядом, нації повинні володіти компактними, чітко визначеними територіями. Народ і територія мають, так би мовити, належати одне одному, як-от, приміром, давні голландці вважали, ніби їх породило відкрите море і вони виковують (у буквальному розумінні слова) землю, якою володіють і яку обернули на свою власність. Але земля, про яку йдеться, не може бути просто де-небудь, це не перший-ліпший клаптик суходолу. Вона є і повинна бути «історичною» землею, «рідним краєм», «колискою» нашого народу, навіть якщо й не землею первісного походження, як-от у випадку з турками. «Історична земля» – це така, де місцевість і народ чинили взаємний і сприятливий вплив упродовж низки поколінь. Рідний край стає скарбницею історичної пам'яті та асоціацій, місцем, де жили, працювали, молились і боролися «наші» мудреці, святі й герої. Все це робить рідний край унікальним. Його річки, узбережжя, озера, гори й міста стають «священими» – місцями шаноби й захоплення, внутрішнє значення яких під силу збагнути тільки втаємниченим, тобто свідомим членам нації. Ресурси тієї землі теж стають винятковою власністю народу; «чужинці» не мають права використовувати та експлуатувати їх. Національна територія має стати самодостатньою. Автаркія – це не лише захист священного рідного краю, а й захист економічних інтересів ¹⁴.

Другим елементом є ідея patria, батьківщини, сукупності законів та інституцій з єдиною політичною волею. Вона потребує принаймні кількох

спільних регулювальних інституцій, які виражатимуть спільні політичні почування та цілі. Часом батьківщина й справді виражена через високоцентралізовані та унітарні інституції й закони, як-от у постреволюційній Франції, хоча навіть там різні регіони зберігали свої локальні ідентичності аж до початку ХХ ст. З іншого боку, ми бачимо союзи окремих колоній, провінцій та міст-держав, чиї федеральні інституції й закони мають як боронити локальні та провінційні свободи, так і виражати спільну волю й спільні політичні почування. Добре удокументованими прикладами таких національних союзів є Сполучені Штати Америки та Сполучені Провінції Нідерландів. Адже первісною метою Утрехтської унії 1579 р. та нідерландських Генеральних штатів був здебільшого захист давніх свобод і привілеїв об'єднаних провінцій, так жорстоко споневажених унаслідок централізаційної політики Габсбургів за Карла V і Філіппа II. Проте жорстокість затяжної війни з Іспанією породила чуття спільної мети та ідентичності (цілком незалежно від впливу кальвіністів), що виявились у розвитку, хоч і незавершеному, голландської національної політичної спільноти ¹⁶.

Можна помітити, що разом із розвитком чуття правової та політичної спільноти з'являється й чуття юридичної рівності серед членів цієї спільноти. Її повним виявом є розмаїті різновиди «громадянства», визначені соціологами, зокрема громадянські та юридичні права, політичні права та обов'язки і соціоекономічні права. Згідно з західною концепцією, саме юридичні й політичні права становлять найсуттєвіший елемент західної моделі нації. З цього випливає мінімум взаємних прав та обов'язків членів нації і відповідне ненадання цих прав та обов'язків чужинцям. Випливає також і спільний кодекс законів, що стоять над місцевими законами, та інституції, що утверджують їх, суди останньої інстанції тощо. Не менш важливим є визнання, що в принципі всі члени нації юридично рівні, і навіть багатії й можновладці коряться законам батьківщини.

I, нарешті, юридична рівність членів політичної спільноти на їхній демаркованій батьківщині начебто вимагає і певної системи вартостей і традицій – спільних для всього населення або принаймні для його «серцевинної» спільноти. Іншими словами, нації повинні мати певну систему спільної культури та громадянської ідеології, низку спільних порозумінь і сподівань, почуттів та ідей, що пов'язують населення з його рідним краєм. Завдання створити спільну громадську, масову культуру було доручене інститутам народного згуртування, надто державній системі освіти й засобам масової інформації. Відповідно до західної моделі національної ідентичності, нації розглядають як культурні спільноти, члени яких об'єднані, якщо не тісно згуртовані, спільною історичною пам'яттю, міфами, символами і традиціями. Навіть там, де держава дозволяє існувати новим іммігрантським спільнотам із властивою їм історичною культурою, минає кілька поколінь, перше ніж нащадків іммігрантів допустять (наскільки взагалі допускають) до кола «нації» та її історичної культури через національні інститути гуртування мас ¹⁶.

Історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія – ось компоненти стандартної західної моделі нації. З огляду на вплив Заходу на сучасний світ вони залишаються суттєвими елементами, хоч і в трохи зміненій формі, багатьох незахідних концепцій національної ідентичності. Водночас за межами Заходу, зокрема в Східній Європі та в Азії, сформувалась інша модель нації. З погляду історії вона становила виклик перевазі західної моделі й додала чимало нових важливих елементів, більш відповідних зовсім іншим обставинам та шляхам розвитку незахідних спільнот.

Цю незахідну модель можна назвати «етнічною» концепцією нації. Її визначальною рисою є наголос на спільності походження й рідної культури. Тоді як західна концепція проголошує, що індивід має належати до певної нації, але може вибрати, до якої саме приєднатись, незахідна, або етнічна, концепція не припускає такої широти поглядів. Чи то людина

зоставатиметься у своїй спільноті, чи то емігрує до іншої, вона завжди неминуче й органічно залишатиметься членом спільноти, в якій народилась, і довіку нестиме на собі її печать. Одне слово, нація – це передусім спільнота людей, об'єднаних спільним походженням.

Етнічна модель теж має низку граней. Першу з них вочевидь становить наголос не так на території, як на походженні чи радше нібито походженні. Націю розглядають як якусь «надродину», що, аби обґрунтувати свої претензії, пишається родоводами та генеалогіями, часто вибудовуваними місцевими інтелектуалами, зокрема в східноєвропейських та середньосхідних країнах. Суть цієї концепції в тому, що нація може простежити своє коріння до якогось умовного спільного предка і через те її члени – це брати й сестри або принаймні родичі, що відрізняються від решти людства своєю кривною спорідненістю.

Такий наголос на нібито родинних зв'язках допомагає пояснити сильний народний, або демотичний, елемент в етнічній концепції нації. «Народ», звісно, фігурує і в західній моделі, але тут його трактують як політичну спільноту, що підлягає одним законам та інституціям. В етнічній моделі народ, навіть коли його насправді й не мобілізували для політичних дій, усе-таки становить об'єкт націоналістичних сподівань і риторичний суд останньої інстанції. Проводирі можуть виправдати свої дії та об'єднати окремі групи і класи, тільки покликаючись на «волю народу», і через те етнічна концепція вочевидь стає більш «міжкласовою» та «популістською» за тоном, навіть коли інтелігенція не має великого наміру виводити маси на політичну арену. Отже, в етнічній концепції мобілізація народу відіграє важливу якщо не реальну, то моральну й риторичну роль¹⁷. Те місце, яке має закон у західній громадянській моделі, в етнічній моделі посідає народна культура, здебільшого мова та звичаї. Ось чому лексикографи, філологи та фольклористи відігравали центральну роль на ранніх етапах розвитку націоналізмів у Східній Європі та в Азії. Їхні лінгвістичні та етнографічні дослідження давньої і сучасної культури «простого народу» забезпечили

матеріал для проектів створення «майбутньої нації», навіть коли відповідного мовного відродження не спостерігалось. Сприяючи широкому усвідомленню міфів, історії та мовних традицій спільноти, інтелігенти спромоглися заснувати і викристалізувати в головах більшості членів спільноти ідею етнічної нації, навіть коли, як-от в Ірландії і в Норвегії, давня мова занепала ¹⁸.

Генеалогії і нібито спільне походження, мобілізація народу, рідна мова, звичаї і традиції – ось елементи альтернативної, етнічної концепції нації, концепції, яка відображує зовсім інший шлях «формування націй», пройдений багатьма спільнотами в Східній Європі і Азії, й становить сильний політичний виклик. Це, як ми побачимо далі, виклик, що й донині повторюється в багатьох місцях світу, відбиваючи глибокий дуалізм, який лежить в основі всякого націоналізму. Адже, по суті, кожен націоналізм містить громадянські та етнічні елементи в різних пропорціях і формах. Часом переважають громадянсько-територіальні елементи, часом сильніше наголошують на етнічних та народнокультурних елементах. Наприклад, за яacobінців французький націоналізм мав суто громадянсько-територіальну природу, він проголошував єдність республіканської *patrie*, вітчизни, і братерство її громадян у політико-юридичній спільноті. Водночас виник і мовний націоналізм, відбиваючи гордощі за чистоту та цивілізаційну місію панівної французької культури, проповідовану Барером та абатом Грегуаром. На початку XIX ст. французький культурний націоналізм став відображати більш етнічні концепції нації – чи то франкську, чи то галльську; згодом ці концепції стали своєрідними потверджувальними грамотами для радикально відмінних ідеалів Франції. Клерикально-монархічне право вкрай добре припасувалось до генеалогічних та народнокультурних концепцій «органічної» нації, що протиставлялися республіканській територіально-громадянській моделі, надто в часи справи Дрейфуса ¹⁹.

Проте навіть під час найзапекліших конфліктів, що віддзеркалювали боротьбу протилежних моделей нації, певні фундаментальні принципи

пов'язували обидві партії, надаючи їм спільного націоналістичного забарвлення. В щойно згаданому прикладі з Францією і республіканці, і монархісти погоджувались з ідеєю «природної» та історичної території Франції (сукупно з Ельзасом). Так само й не було насправді ніяких суперечок щодо потреби прищеплювати національні ідеали та історію через масову державну систему освіти, незгоду породжував лише її зміст (надто католицький складник). Відданість французькій мові теж мала загальне визнання. Ніхто навіть не сумнівався в неповторності Франції та французів; розбіжності виникали лише з приводу історичного змісту тієї унікальності, а звідси й науки, яку слід переймати з минулого досвіду.

Тож можна виснувати, що за конкурентними моделями нації стоять певні спільні погляди на те, що, власне, становить націю, відрізняючи її від усіх інших видів колективної культурної ідентичності. Серед цих поглядів є й думка, що нації – це територіально обмежені сукупності людей, які повинні мати власні батьківщини; що їхнім членам притаманна спільна масова культура, спільні історичні міфи та історична пам'ять; що члени нації мають взаємні юридичні права та обов'язки за умови існування єдиної правової системи; що саме нації властиві поділ праці й система виробництва, які дозволяють членам нації пересуватися в межах своєї території. Існують принципи та вимоги, спільні для всіх націоналістів, і з ними великою мірою погоджуються навіть їхні критики, що потім можуть оплакувати глобальний поділ людства, спричинений тими вимогами, і конфлікти, породжені існуванням таких націй.

Наявність тих спільних тверджень дозволяє нам сформулювати такі найголовніші риси національної ідентичності:

- 1) історична територія, або рідний край;
- 2) спільні міфи та історична пам'ять;
- 3) спільна масова, громадська культура;
- 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів;

5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території.

Отже, націю можна визначити як *сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів* ²⁰.

Таке тимчасове робоче визначення розкриває всю складність абстрактної природи національної ідентичності. Нація, по суті, привласнює елементи інших видів колективної ідентичності, що зумовлює не лише спосіб, завдяки якому національна ідентичність може поєднуватись з тими іншими різновидами ідентичностей – класовою, релігійною, етнічною, – а й хамелеоноподібні перетворення націоналізму як ідеології на інші ідеології, як-от лібералізм, фашизм, комунізм. Національна ідентичність за самою своєю суттю багатовимірна, її ніколи не можна звести до єдиного елемента – на таке неспроможні навіть окремі націоналістичні фракції, – її не можна легко або швидко прищепити населенню з допомогою штучних засобів.

Таке визначення національної ідентичності, крім того, виразно відокремлює її від будь-якого уявлення про державу. Концепція держави пов'язана лише з державними інституціями, відмінними й незалежними від решти суспільних інституцій; саме їм належить монополія на примус і стягування податків у межах даної території. Натомість нація означає культурні й політичні зв'язки, що об'єднують у єдину політичну спільноту всіх, хто має спільну історичну культуру та батьківщину. Щоправда, не можна заперечити певного взаємоперекривання обох концепцій з огляду на спільний для них зв'язок з історичною територією і (в демократичних державах) їхнє покликання на суверенітет народу. Та хоча сучасні держави мусять легітимуватись у національній і народній формі як держави окремих націй, їхній зміст і мета зовсім інші ²¹.

Брак відповідності між державою і нацією можна проілюструвати на прикладі «багатонаціональних» держав сьогодення. Адже за оцінкою Уокера

Коннора, даною ще на початку 1970-х рр., лише близько 10% держав можуть претендувати на те, що вони такі справді «національні держави» – в тому розумінні, що державні кордони збігаються з межами нації і що все населення держави має спільну єдину етнічну культуру. Попри те, що чимало держав прагнуть стати національними державами в цьому розумінні, вони схильні обмежувати свої претензії на легітимність прагнення політичної єдності і суверенітетом народу, що їм навіть у давно сформованих західних державах загрожують кинути виклик етнічній спільноті в межах тих держав. Такі випадки, а їх немало, унаочнюють ту глибоку прірву, що існує між концепціями держави і нації, прірву, яку стисло схарактеризує розглянутий далі історичний матеріал ²².

Література:

Сміт Ентоні Д. Елементи національної ідентичності. *Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність* ; пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. С. 8–24.

3.5. КУЄВДА В. МІФОЛОГІЧНІ ДЖЕРЕЛА КАЛЕНДАРНИХ СВЯТ

Обряди і свята, як синтезований вид народного мистецтва з незвичайною чутливістю і благоговінням переживаються людиною. Зовні нагадуючи оригінальне театралізоване дійство, обряд чи свято є насправді універсальним носієм життєво важливих успадкованих знань, що творять, вибудовують в історичній пам'яті уявлення про передісторію родоvodu, долі, фіксують і пропонують до опанування кращий досвід забезпечення життєвих потреб. Обрядовість творить той філософсько-світоглядний ґрунт, від якого залежить міра впевненості, гідності, віри людини у свої сили, оскільки виступає своєрідним аналогом, матрицею виконання життєвої програми, випробуваною попередніми поколіннями і з найдовірливіших рук (батьки, рід, друзі; тобто «свої» на відміну від «несвоїх», «чужих») пропонується сучасникові як допомога, як зразок для наслідування у здійсненні людиною життєвої програми, але на новому якісному витку еволюційного поступу.

Соціально-психологічний вплив обрядів на поведінку людини достатньо широко висвітлений у літературі (Борисенко В.К., 1988), (Виноградова Л.Н., 1982), (Воропай О., 1996), (Гайдай М.М., 1972), (Круть Ю.З., Хліборобська, 1973), (Романов Б.А., 1966), (Федас Й.Ю., 1987), (Якушин С., 1891). Крім того, багато уваги приділяється теоретично-методологічному підходу у вивченні цього явища (Зинченко В.П., 1991), (Куєвда В.Т., 1992, 1993), (Левинтон Г.А, 1974), (Леви-Строс К., 1985), (Леонт'єв А.Н., 1991), (Сарингулян К.С., 1981), (Симонов П.В., 1989), (Угринович Д.М., 1975). Практично кожна текстова добірка з етнології та етнопсихології містить матеріали для вивчення обрядів.

Життя людини можна розглядати як своєрідне психологічне середовище, простір, що має свій центр – людину в її життєдіяльності як суб'єкта психічної активності – і кордони, межі цього поля, що формуються колом інтересів, їхньою географічною широтою, часовим перебігом подій

(утримування у пам'яті подій і минулого досвіду та прогнозування свого майбутнього), індивідуальними характеристиками творчої інтуїції (надсвідомості), що дозволяє уявно виходити за межі земних реалій і переноситися у площині космічних, неземних, поетично-фантазійних світів. У межах такого простору людина із дня в день, з року в рік прямує поетапно до своєї життєвої мети, виходячи з індивідуальних домагань, і, переважно не усвідомлюючи цього, опановує, переживає і відтворює досвід своїх попередників у рівних вимірах, циклах, зв'язках, образах (Дашдамиров А.Ф., 1983), (Душков Б.А., 1981), (Роменец В.А., 2003).

Одним із визначальних циклів-образів є річний колообіг, якому ми підпорядковуємося, переходячи в часі від одного витка року до наступного, спіралевидно вивершуючи свій життєвий шлях. Річний цикл, як психологічний простір у часовому вимірі, також має свої семантичні центри, що виформовуються у взаємодії людини з довкіллям. Зимове і літнє сонцестояння, весняне і літнє рівнодення, період відродження й згасання рослинного світу весняно-осіннього періоду, народження людини, творення нового роду через шлюб (пора весіль) як і перехід в інші виміри існування через поховальну обрядовість – усе це породжує складні психологічні механізми співвідношень людини з ними (Роменец В.А., 2003), стає джерелом творчих наснаг до творення того, що зветься народною культурою, а у нашому прикладі – святами традиційного календаря та родинно-побутовими обрядами. У такому аспекті розглянемо образну постать Коляди. При цьому згадаємо принагідно одну цікаву формулу: все, що доцільне (сприяє просуванню до життєвої мети) то красиве, і навпаки – у всьому красивому дошукуйся доцільності. У чому ж доцільність колядницького свята? Ось як це непросте питання висвітлюється у традиційному народному світогляді за історичними та фольклорними джерелами. Усі ми діти Природи, її продовження і неповторний вияв, отже найчутливіше відгукуємося на всі її поклики, зміни, циклічність. Залежність життя від Сонця годі доводити, й ця обставина викарбувала у народнім уявленні, психіці кожного з нас його

життєдайність, його не лише поетичний, а й цілком об'єктивно-реальний вплив на людину (Естественнонаучные представления..., 1988). За Бояном всі ми нащадки русичів, є Дажбожими внуками (Дитячий фольклор, 1984, с. 114).

Отже свідомість нашого космогонічного походження через вогнепоклонників докняжої доби засіяла історичну пам'ять й через чуттєву сферу утримує людину з Сонцем на незримому й надійному повідку. «Сонце за хмару – на душі тінь» – говорить народна мудрість. Яка тінь застує душу людини, коли Сонце спускається за горизонт, у зону зимового сонцестояння, а День, порівняно з літнім сонцестоянням, скорочується вдвічі, поступаючись Ночі, холодові, хурделицям і глибокому завмиранню світу. Принищує все, й психіка людини насамперед. Необхідні оптимістичні імпульси, психологічна допомога на підтримку людини. А ще нагадаймо собі, що не такі вже й далекі покоління були незрівняно менш захищені від злих сил природи в умовах розбурханих стихій. «Виживемо в зиму, чи ні?» – було не риторичним.

Усвідомивши такий стан у природі й людину в ній, можна сподіватися на розуміння причин появи рятівних зусиль, що відбилися у давній культурі у їх числі – у святах і звичаях різдвяно-новорічного циклу. Ще далеко «Спиридон, що верта сонце на літо, а зиму на мороз», а вже 17 грудня поспішає людям на виручку «Варвара, що ночі украла, дня приточила», щоб «снігом постелить, Саві (18 грудня) хуртовиною загладить, а Миколою (13 грудня) – морозом придавить» (Вовк Хведір, 1928). Та не лякаймося Миколи, бо мороз – він життєдайний і хоч ще довгі ночі, але це, останнє свято неспроста уявляється в масовій свідомості чудодійним, бо ж утверджує глибинну життєнасажуючу силу, істину: Ми – Кола, ми – нескінченні! Зауважмо, що слово «коло» є давньою назвою Бога-сонця. Потерпімо трішки і повернемо на чергове коло, на черговий виток року в напрямку до Весни, до Лади (Ко – Лади), до тепла, до Сонця. Невпинно назріває передчуття прищестя Коляди, який виведе нас з п'їтьми на Золоте Коло Сонцеобігу. Прийде Сонце у образі світлого і доброго Дажбога, й возвіститься мудрим і

світлоносним Колядою. Отже Коляда – провісник, посланець Божий витає ідеєю у свідомості людини й вона невідворотно лине всім своїм укладом до Свят-вечора. Тут, у породільному благовісті затамовується людина віруюча, віруюча у Абсолют як Першопочаток і споконвічність, як вселенську Гармонію і Порядок, як незбагненну довершеність Природи, що теплиться у душі з коротким всеосяжним словом – Бог. Дбаєш про чистоту свого сумління – висповідайся у цей Святий вечір і відчуєш полегкість прийдешнього, очищеність від гріховного, як суперечності вчинку з моральними переконаннями, як безсилля людини у намаганні змін так, як проповідуєш, як совість повеліває.

Це години особливого напруження думки й душі, саме такої, різдвяної ночі Кобзар сотворив «Заповіт». Високі і чисті злети, помисли мовби засівають прийдешній рік і Коляда – їхній предтеча, режисер, натхненник, поводитир. Саме таким вибудовується у народному баченні образ Коляди, ватага колядників. Розвиваючи його, доповнимо: допоки існує колядництво – допоки світу, колядницьке слово – віще, дія – магічна. «Атрибути і символи колядництва є священними тому, – стверджує етнолог Микола Ткач, – що через їх посередництво поза межами простору і часу відбувається єднання обрядодій із програмними центрами світотворчих сил» (Ткач М., 1995). Він твердить, що сила колядника в його глибокому переконанні та вірі в своє покликання. Невіруючий не може бути колядником – він вносить безлад й сіє хаос. Увесь обрядодійний період Колядник повинен зберігати відповідну життєву цноту: у помислах, розмові, поведінці, харчуванні.

Як особа шляхетна Колядник не може випрошувати «коляди», а лише приймає дари від господаря, як щирю пожертву в утвердження роду. Тому колядник є клопотальником за люд праведний у дверях Всевишнього світотворчого.

У заповіді колядника, що акумулює в собі різдвяні народні вірування, наголошується на необхідності бути уважним одне до одного, уникати

недобрих слів і думок; нехай кожне слово, мовлене в цей час, буде щирим і це сприятиме творенню нового світу.

Подібні описи не зі сфери уявного, фантазійного. Вони, Коляди, найбільше побутують у селах Тернопільщини, Львівщини та ін. Віра у священнодійність Колядників тут безсумнівна. Більше того, у святкуванні збереглися архаїчні форми відправлення обряду: колядники у довгих шатах, аплікованих зірочками, з поважними патерицями (палицями, киями), з дивовижними коронами, що підсвічуються зсередини, а в них виграють різнокольорові скляні прикраси. Патериці різьблені солярними знаками-оберегами, постава – одна величність і піднесеність, переконують, що то не вдаване – колядники органічно перевтілюються в образ і навіть думкою не припускають виходити з нього, не лишу тому, що гріх... Вже одна ця обставина надає магичності їх діям, високої впливовості, навіювальної сили передачі свого стану іншому. Найзагадковіше починається, коли колядники утворюють замкнуте коло і починають пісенним речитативом, з якимось епічно-протяжними інтонаціями, у несподівано поетичному ритмі декламувати чи проголошувати – віщувати, пророкувати вість Божу про пришествя Коляди, народження Нового року, проголошення Різдва. Чималенька восьмикутна, теж підсвічена зсередини, зоря постійно ритмічно розбігається довкола осі обертання, мовби ілюструючи речене послами Божими творення ще, і ще одного світу, й нашого вознесіння на орбіту чергового Сонячного Кола. Обряд твориться в чутливій і смисловій структурі чоловічого хоралу – величного «Бо-о-о-г пр-ре-ед-вічний на-а-роди-и-вся!».

Отже, колядництво є дивовижною школою творчої майстерності, що розвиває здібності до імпровізації, перевтілення, відтворення заданого образу і гармонійного вживання в нього, загострює чутливість, шліфує чистоту помислів і дій, ставить в необхідність дошукуватися й опановувати тими глибинними резервами психічних можливостей людини, що губляться в означеннях здатності «чарувати», «гіпнозувати», «полонити душу» тощо.

Проте, це стосується не лише сонценосних колядників. Подібний стан вони генерують у середовищі господарів, тих, кому адресується провісництво, і в цьому їхнє основне призначення. Бажання наслідувати піднесеність, одержати насолоду від благородного впливу колядників, очиститися й освятитися їхнім віщуванням – всепроникним, життєстверджуючим. Таке очисне стимулююче обрядодійство задає певний рівень морально-психологічних домагань, служить своєрідним камертоном емоційного стану входження людини в чергове Сонячне Коло.

Радуйся, Земле, Коляда їде, // Святий вечор, добрий вечор! // Коляда їде, всім дари везе, // Всім дари везе, нам слова каже, // Нам слова каже, що вже світ сяє. // Земле, земле, одчиняй двері, // Одчиняй двері, то твій князь їде, // То твій князь їде, колоду бере, // Молоду бере, обдаровує. // Ми ж вас, люди, та й не понижаємо, // А святими щедрами та й благословляємо.

Навіть вибірковий аналіз окремих компонентів колядництва переконливо свідчить про його складну психологічну природу. Християнська світоглядна система трансформувалася у сформовану культуру дохристиянського періоду, що знайшло відображення і в обрядовості. У християнізованому вигляді колядництво все більше набуває ознак різдвяного мандрівного театру, що утвердився під назвою «вертеп» (за біблійними переказами це печера, у якій народився Ісус Христос). Біблійний сюжет про народження Сина Божого, символу любові й добра тематично збігся з колядницькою ідеєю Сонценосців. Окремі розрізнені драматичні елементи, що досі відпрацьовувалися в складі свят і обрядів, втілювалися у сценарні основи нового сюжету. З часом вертепна драма набула ознак добре розвинутого народного театру, у якому кількість дійових осіб, наприклад, у Батурині досягла 43 (Федас Й.Ю., 1987). Зрозуміло, що такої кількості акторів, а це були саме самодіяльні актори, можливо й непотрібно для здійснення провісництва. Що ж послужило рушійною силою для такого розширення виражальних можливостей вертепу?

З психологічного погляду протистояння двох полярних сил (Добра і Зла) у світобаченні особистості ділить цей світ на відповідні половини. Усе, що сприяє самореалізації людини, задоволенню її життєвих потреб за традиційним вченням сприймається як благо. Сили протилежного спрямування належать злому світові під владою Демона (паралелі – Біс, чорт). З входженням у новий річний цикл, образно кажучи, народжуючись на новому сонячному і життєвому витку, людина докладає зусиль очиститися від зла, скверни і таким чином, оновленим вступити у черговий цикл. У цьому вона потребує допомоги, яка й приходить у вигляді високомистецького дійства, що в образній формі розкриває драму життя в умовах боротьби двох одвічних начал.

Відбувається своєрідний психологічний тренінг – драма, віддзеркалюючи типову матрицю життя у прийдешньому році з основними характерними колізіями, суперечностями, протиборством сил. Вона виробляє у людини психологічну настанову (внутрішню готовність) наполегливо долати труднощі, бути сильним і непохитним у своїй любові до Бога і вірі в щасливе життя. Відбувається поліфункціональна медитація, психотерапевтичний сеанс утвердження у свідомості людини оптимальної моделі суспільної поведінки (Бгажноков Б.Х., 1978).

«Триї царі східнії» (саме у такому лексичному викладі, що надає інтонації епічності) – повідомляється у зав'язці драми, – «вість важливу принесли зі Сходу: новий цар світу народився!». Це відбувається у володіннях царя Ірода, отже відразу ж зав'язується конфлікт. У вертепних драмах XI – XII ст. коло персонажів обмежується, переважно, біблійними сюжетами. Проте життєвість центральної колізії стала благодатним ґрунтом, і в межах драми розвиваються цілком реальні побутові сюжети: козак-запорожець (народний оборонець), Відьма, образи Смерті та Ангела тощо.

Звичай не вимагає догматично і невідступно повторювати заданий сценарій. Як і кожне обрядове дійство тут обов'язковим є семантичне ядро, послідовність дій для збереження ідеї драми. Решта – творча імпровізація. З

психологічного погляду ця обставина є чи не найцікавішою. Людина – творець. Ця теза пронизує етнопедagogіку як висхідна передумова (Волков Г.Н., 1974, 1989), тому щастя можливе за умови втілення своїх творчих потенцій. Участь же у вертепі вимагає суспільного творення: перевтілення в образ, участь у спільних діях (співи, танці), оперативно пристосування до нових і нових обставин, умов, пов'язаних з мандрівним способом постановки. Усе вбрання, атрибути і символи творяться силами вертепників. Крім того, вертеп неодмінно передбачає актуалізацію дійства, наприклад, за часів СРСР царя Ірода інколи можна було побачити зі значком Леніна на лацкані піджака, у костюмі і при краватці... Козак читав гнівні рядки поезій Шевченка з «Кавказу», «І мертвим і живим...» та ін. Крім того, масовість таких вистав долучала до них майже кожную людину і, крім головної мети, розбуджувала творчу уяву, фантазію дітей, утверджувала вищі моральні цінності, загалом поглиблювала і прискорювала процес соціалізації людини.

У межах різдвяно-новорічного процесу, рівно через 7 днів після Різдва відзначається Новий рік (Василь, Маланка). Останній варіант назви видається найдавнішим і полягає, думається в центральній події свята Маланки – маланкуванні, перебиранні хлопця в дівчину (подекуди буває навпаки) як символічного поєднання двох стихій, двох статей (чоловічої і жіночої, міфологічно-космічних праматерій вогню й води), тобто творення світу, що може служити імітацією відомого біблійного переказу. Така філософсько-психологічна основа сутності свята крізь призму якої спробуємо роздивитися свято зблизька, на конкретному прикладі села Горошової, що на Тернопільщині.

Тут особливе творче буяння, що виливається у справжнє свято, спостерігається 13 січня. У центрі села збираються на своєрідний карнавальний огляд усі партії (так по-місцевому звать гурти) перебраних. Умовно кажучи, кожен куток села готує свій оригінальний колективний образ. У центрі кожного з них Маланка-хлопець, перебраний у дівочий одяг, та з особливим символічним вбранням голови.

Це канон, неодмінне правило. Решта – своєрідна ілюстрація до творчих, фантазійних можливостей людини. Кількість персонажів тут сягнула 30. Крім звичайних для українського карнавалу образів цигана, козака у різних іпостасях, розмаїття образів тваринного світу (Коза, Ведмідь, Корова тощо), вражаючої пари Динозаврів-драконів, що періодично демонструють свої хижацькі щелепи у дії, лікаря-аптекаря, тут численна кількість образів, взятих із культур інших народів.

Карнавал живо відгукується на актуальні події. Так, рік Змії за Східним календарем – і вже бачимо, як з натовпу випливає пара: факір з дудочкою – приборкувач змії – і власне вона, символ року, що несподівано «входить в контакт» з оточенням.

Завершується кількагодинний карнавал гуртуванням за партіями і маланкуванням до світанку. Звичай маланкувати тут зберігся у чистому, незайманому вигляді і майже без втрат й чужорідних нашарувань. Партії ходять по господарях, де є дівчата, навіть якщо й далеко неповнолітні, й суворо канонізованими обрядодіями віншують дівчину і господаря з нагоди Василя. Хоча до багатьох господарів черга надходила під шосту ранку, вони все ж були в очікуванні й належному стані готовності. За веселим, гамірливим зовнішнім враженням проступає якесь урочисте, гіпнотизуюче піднесення. Особливо це відчувається під час виконання ритуального танцю «до дівчини» (виконується під супровід відомої пісні «Ішов дід на став...»). З раціонального погляду пісня беззмістовна, але якщо виходити з того, що міфологічний зміст об'єктивується у символічних образах, то, безсумнівно, образи-символи цього твору (Дід, Баба, Борода, Риба, Став), як і елемент сюжету «Баба сі регоче // з Дідом сі лоскоче» свідчать про оповідь не побутову, а символізовану ігрову композицію еротичного характеру, як приземлену ілюстрацію сюжетів космічних.

14 січня палять Діда – сніп збіжжя, що за звичаєм у кожному кутку прикрашався напередодні Нового року, а у XVIII столітті був за наказом Петра витіснений ялинкою, запозиченою в народів Європи. Пісні, хороводи

довкола вогню, по одному й попарно стрибають через вогонь, за народним повір'ям очищаються від нечистот, скверни, старого, віджилого, щоб увійти чистим в Новий рік! І щоб остаточно вже загарантувати здоров'я – Маланку купають у воді, звичайно ж, символічно на знак здоров'я, очищення. На завершення Маланку віншують, символічно еднаючи її з Небом, під колективні вигуки високо підкидаючи догори (ДОДАТОК I, іл. 16). Зауважимо, що у селі немає будинку культури, отже, про якусь організаційну спонуку не йдеться взагалі. Не виступає ініціатором у цій справі й істотний осередок духовного життя, яким мав би бути педагогічний колектив і школа загалом, отже рушієм виступає етносоціальна свідомість, орієнтована на збереження духовних коренів, як вияв традиційності.

Семантично-психологічною межею різдвяно-новорічного простору є день 18 січня (за новим стилем) – Водохреща, а в корені Водосвяття, Йордан, Ордань. Виходячи з архетипів тлумачення доквілля, цю подію можна назвати гімном Воді, цій загадковій природній субстанції, яка, за міфологічними джерелами, брала первинну участь у творенні нас та й «саме життя є не чимось іншим, як колообігом води у природі» (В.Вернадський, 1977). Треба думати, що саме там необхідно дошукуватися коріння у нашій сфері несвідомого про диву гідну воду.

Таким чином, перейшовши часові виміри одного простору, через свято Колодія (усвідомлення себе у рухові по колу, коло-діє, тобто Сонце-Бог чинить свою божу справу) традиційний календар вводить людину у новий психологічний простір з центром у весняному рівноденні, точніш у Великодні (Пасці), що датується за місячним календарем прив'язано до рівнодення. Це свято скресання життя після зимового застою. Відбувається втілення різдвяної настанови, орієнтованої на весну (ймовірно «Ко-Лади», хоча існують думки про латинське походження цього слова), воскресіння природи, сонця, тепла, животворчих сил, що вивільняються з полону холоду, ночі. Великдень – Великий День, бо перемиг Ніч з 24 на 25 березня (7 квітня за старим стилем), відбувається входження в атмосферу наступного

психологічного середовища і межу його означає Благовіст, добра вість про очікувану подію. Благовіщення – це відкритий світлофор сільськогосподарським роботам, це двері в атмосферу очікування Дива-Воскресіння. Християнська традиція органічно поєдналася з традиційним народним коренем. Зауважимо, що Великдень святочно обставлений своєрідними буферними зонами охорони: 7 семиденних тижнів перебуває людина в очисній аскезі посту (7 – число священне, а помножене на 7, за народним повір'ям, воно стає неприступним для скверни), по тому – Великдень часовою тривалістю в 49 днів утримує коло себе Клечальну неділю (Зелені свята, Трійцю). Отже часові межі Великоднього простору розширюються, уточнюються, визначаються межі настроєвого перебування людини в ньому.

Великоднє середовище дуже насичене змістовно. Один лише піст від заговин до розговин за своїм психологічно-очисним впливом потребує предметного аналізу. Йдеться, насамперед, про очищення духовне, гартування волі, зміцнення віри, поглиблене усвідомлення подієвості, звірвання своїх можливостей з імовірними зусиллями до подолання миттєвих негараздів. Суворість звичаєвих приписів заговин незаперечна – «увесь посуд, що стояв зі стравою ситою треба пропарити, щоб не було ситого, а коли залишилась страва, то висипають і закопують, аби щось з хазяйства не з'їло, навіть собака» (Чубинский П., 1869). Це є ілюстрацією розуміння обов'язковості дотримання звичаїв в святах і обрядах взагалі. Окремим змістовим гніздом є Вербна неділя – освячення верби, що за тиждень випереджає Великдень. Сприйняття святочності цього дерева на рівні символу жінки, батьківщини має своє коріння і підґрунтя і в етнічній свідомості і панівний статус своїм чудотворним впливом.

Одним з провідних сюжетно-психологічних напрямків слід розуміти звичай писанкарства. Йдеться, природно, не про декоративний розпис яєць, а прадавній засіб реєстрації, утвердження, забезпечення поширення у часі й просторі надзвичайно важливих, на рівні освячених, знань. Писанка свята,

передусім, наявністю в ній життєво важливої інформації. Звичай вимагає розписувати її з року в рік без змін кодів, що досі зберігають у народі цілком визначені умовні назви – «сорокаклинець», «грабельки» та ін. Тут до уваги не приймаються тенденції переведення писанкарства у площину звичайного декоративного розпису на склі.

Страсний тиждень і, особливо, великодня ніч у психічному стані віруючої людини є пробуджуюче-животворним вибухом. Народні повір'я перенасичені регламентаціями поведінки зі свяченими продуктами.

Радість воскресіння виливається у вселюдську радість. Інтимно-урочисто переживає цей момент кожна людина. Віра у зцілюючу і благотворну дію свяченого закріплення звичаєм, воно, сказати б, забезпечує програму життя зі стимуляцією до росту, розвитку. Виконання численних приписів на освячення збереження довкілля, худоби, житла, господи набирає якихось магічних образів, сприймається і переживається як святодійство.

На межі виходу із Великоднього простору, святкуванні Зелених свят спостерігається багато свідчень, як рудиментарних залишків відправлення магічних обрядів. Подекуди збереглися обряди у своїй незайманості, які виявляються у діях і психічному стані, що не знаходить належного пояснення сучасною наукою. До таких належить свято Куста на Клечальну неділю, що збереглися донині у північних селах Рівенщини (с. Сварицевичі та ін.). Після водіння по селу Куста (дівчина, вбрана виключно у рослинний одяг) учасниці свята йдуть до могил своїх рідних, близьких і за свідченням їх самих «зустрічаються з душами померлих, спілкуються з ними», перебуваючи у незвичайному екстатичному стані. Зовні ця обрядодія зветься «голосіння» і дійсно нагадує поминальне голосіння. Громадськістю і окремими науковими організаціями перед Кабінетом Міністрів України порушено питання про утворення у згаданих районах заповідної, охоронної зони.

Психологія розуміння й сприйняття Зелених свят досить розмаїта і складна, переповнена несподіванками, загадковостями. Наприклад,

міфологічний образ русалки з її «психологічними функціями», явище русалій взагалі, культ рослинності у свідомості сучасника тощо.

Нарешті календар підводить до Купального свята (Купала, Купайло, християнського – Івана Купала). Світоглядно воно знаходиться на межі двох півріч, припадає на 24-25 червня (7 липня за новим стилем). У перекладі сучасною мовою назва означає «очищення». Це знамення літнього сонцестояння, коли сонце переходить, перебуває в зеніті, воно у солярному колообігу розташоване полярно протилежно до Різдва, отже й функції його інші (Климець Ю.Д., 1990). Це момент переходу Сонця до руху у напрямку до зими. Тобто, знову ніч бере гору над днем і таке інше. Можна припустити, що сутність очищення тут полягає у тому, щоб позбутися гріховності й розпочати підготовку до зимових місяців. Певно у такі періоди народжуються прислів'я на зразок «готуй сани влітку, а віз – взимку». Глибинна символіка, багата художня образність (Марина, вінки, вогнище, спалення старого непотребу, охоронне зілля) утворюють яскравий образ, що передає психолого-семантичний каркас свята, виробляє у його учасників психологічну настанову, спрямовану на утвердження радості життя, розквіту природи. Тут, як і на Великодень, у поливанні понеділок і вівторок поливають хлопців і дівчат навзаєм, активно діють символи вогню і води. Стрибання через вогонь і є очисним, так само як і купання у воді. Ворожінням і світом фантазій, аж до квітки папороті переповнене свято, що є прощальною межею з циклом свят висхідного спрямування.

Входження у простір другої половини року відбувається в умовах орієнтації психічної активності людини до зими. Ще попереду свята Маковія, Спаса, Пречистої діви, козацької Покрови, але їхні інтонаційний лад, настроєвість іншого звучання, тут переважають ноти елегійно-пересиченого забарвлення, що на осінь набирають тенденції до меланхолійно-сумовитого, зажурливого. Символи урочистостей промовляють в унісон психологічному настрою людини (освячення маку і квітів, дарів садів), це період насичення і дозрівання. Сценарно-композиційна графіка, «партитура» свят «диригує

оркестр душі» на підсумки річного циклу, збору вирощеного врожаю, щоб у свят-вечір примірятися, зіставити зі своїми, річної давності, намірами, планами. Вже Покрова (14 жовтня) попереджає про необхідність готуватися до зими, до покриву землі снігом, а 21 грудня прийде Михайло «на білому коні», щоб простягти руку Миколаю і вийти на нові сонячні кола.

Від свята до свята визначаються періоди постів, наприклад, передріздвяний (Пилипівка), дні весіль. Останні – від Покрови до Дмитра (8 листопада). «Від Покрови до Дмитра дівка хитра», – каже народна мудрість натякаючи на час заміжжя, коли дівчині треба користатися моментом. Та, що не встигла цього зробити, не має губитися: «А я передмитрую, та й перехитрую», щоб знову, від Михайла, що приїжджає на білому коні, вийти до нового річного циклу.

З викладеного можна пересвідчитися, що традиція здійснює визначальний вплив на формування річного циклічного психологічного простору, організовує поведінку людини відповідно до ціннісної світоглядної матриці. Механізмом реалізації традиційної закономірності виступає звичаєвість і, насамперед, святковий календарний цикл у якому сенсовизначальні часові центри оформлені за правилами організації обрядово-святкових структур. Зміст психологічного впливу полягає у тому, що людина, перейнята сакралізованим середовищем, сприймає традицію не як спонуку, а засіб виявлення тих психологічних станів і поведінкових форм, що випливають з ціннісної тканини звичаєвості. У такий спосіб гармонійно поєднуються індивідуальні духовні потреби людини й вимоги суспільної моралі.

Участь в обрядодійствах ставить людину в необхідність підноситися до очікувань і вимог кращих зразків традиційної культури. Через потребу театралізованих перевтілень, персоніфікацій, одночасне дотримання суворої канонічності дійства з таким же обов'язковим імпровізуванням обрядової гри формуються й вдосконалюються творчі можливості людини. У процесі

обрядодійності відбуваються активні соціалізуючі та етнізуючі впливи на людину, опанування нею кращих зразків культури й духовних цінностей.

Література:

Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. Донецьк : Укр. культуролог. центр, Донецьке відділ. НТШ, 2007. С. 1611-173.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ І САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Виберіть одну правильну відповідь із запропонованих варіантів

1. Галузь психології, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування й функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів і установок, – це:

- а) психологія масової поведінки;
- б) соціально-етнічна психологія;
- в) психологія етнічних і масових явищ;
- г) етнопсихологія.

2. Роком виникнення етнопсихології можна вважати:

- а) 1869 р.;
- б) 1850 р.;
- в) 1849 р.;
- г) 1859 р.

3. Гіппократ у своїй праці «Про повітря, води, місцевості» розглядав проблему етнічних відмінностей із позиції:

- а) географічного детермінізму;
- б) характеру людей;
- в) моральних рис людей;
- г) еволюціонізму.

4. Теофраст, учень Аристотеля, розглядав моральні риси людей як такі, що формувалися під впливом:

- а) влади;
- б) еволюції;
- в) родичів;
- г) навколишнього соціального середовища.

5. Один із перших почав вживати такі поняття, як «народ» і «нація», і визначив ці поняття:

- а) Ш. Монтеск'є;
- б) Г. Гегель;

- в) І. Кант;
- г) К. Гельвецій.

6. Г. Штейнталь і М. Лацарус розрізняли два класи наук: предметом одного з них є природа, предметом іншого є:

- а) дух;
- б) характер;
- в) тіло;
- г) мова.

7. Етнос – це:

а) стійка сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від усіх інших схожих утворень;

б) духовно-психологічна спільність, заснована на територіально-економічній та історико-культурній єдності;

в) відносно стійкі психічні властивості народу, що залежать від конкретних історичних і соціально-економічних умов існування певної спільноти;

г) стійкі риси психіки людей, що склалися на основі тривалої історії розвитку народу, які проявляються у звичках, смаках, звичаях, традиціях, емоційному сприйманні людиною навколишнього середовища та темпераменті.

8. Найтісніший зв'язок етнопсихологія має з:

- а) етнографією;
- б) антропологією;
- в) соціальною психологією;
- г) культурологією.

9. В етнопсихології умовно виділяють два основних типи досліджень:

а) кроскультурні дослідження, дослідження етнопсихології певних груп;

б) дослідження етнопсихології певних груп, природний експеримент;

в) внутрішньокультурний напрямок досліджень в етнопсихології, дослідження етнопсихології певних груп;

г) кроскультурні дослідження, внутрішньокультурний напрям досліджень в етнопсихології.

10. Підхід до методу інтерв'ю в етнопсихології був здійснений голландським ученим:

- а) Е. Богардусом;
- б) М. Люшером;
- в) В. Петренком;
- г) Томасом Ван Дейком.

11. Шкала соціальної дистанції була запропонована:

- а) Е. Богардусом;
- б) М. Люшером;
- в) В. Петренком;
- г) Томасом Ван Дейком.

12. Метод збирання фактів у спеціально створених умовах, які забезпечують активний прояв необхідних психічних явищ:

- а) експеримент;
- б) спостереження;
- в) бесіда;
- г) інтерв'ю.

13. Результат безпосередніх тривалих міжкультурних взаємодій, що зумовлює зміну паттернів культури в одній чи кількох групах, – це:

- а) стереотипізація;
- б) акультурація;
- в) ідентичність;
- г) етноцентризм.

14. Виберіть правильне зіставлення понять «етнос» і «культура»

- а) ці поняття тотожні;
- б) ці поняття відмінні;
- в) «етнос» є ширшим поняттям, порівняно з поняттям «культура»;
- г) «культура» є ширшим поняттям, порівняно з поняттям «етнос».

15. Етнічне «Я» – це:

- а) уявлення людини щодо думок про неї як представника етносу з боку його інших представників;
- б) уявлення людини щодо думок про неї як представника етносу з боку представників інших етносів;
- в) уявлення людини про власну етнічну належність;
- г) уявлення людини про етнічну належність інших.

16. Компонентами етнічної самосвідомості є:

- а) когнітивна, емоційна, регулятивна;
- б) когнітивна, ефективна, регулятивна;
- в) конативна, рефлексивна, ефективна;
- г) конативна, рефлексивна, емоційна.

17. Сприймання та оцінювання життєвих явищ згідно з традиціями і цінностями свого етносу, що є певним еталоном, – це:

- а) стереотипізація;
- б) акультурація;
- в) ідентичність;
- г) етноцентризм.

18. З перелічених об'єктів виберіть ті, що вивчає етнопсихологія:

- а) групи і людину;
- б) мовлення і мову;
- в) мислення і мовлення;
- г) нації та народності.

19. Основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їхнього практичного застосування людьми впродовж тривалого часу й уособлюють підсумок історичного досвіду і джерела майбутнього; усталений спосіб людської діяльності, що передається від покоління до покоління – це:

- а) характер;
- б) здобутки;
- в) звичаї;
- г) стереотип.

20. Спрощені, схематизовані образи етнічних спільностей, які вирізняються високим ступенем узгодженості індивідуальних уявлень, – це:

- а) характер;
- б) здобутки;
- в) етнічні звичаї;
- г) етностереотип.

21. Усталена сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і

психіки, характеризується усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень, що зафіксовано в її самоназві, – це:

- а) народ;
- б) група;
- в) етнос;
- г) етнонім.

22. Форма національної упередженості, яка означає неприязнь до іноземців загалом, – це:

- а) етнічна толерантність;
- б) націоналізм;
- в) ксенофобія;
- г) етнічна індиферентність.

23. Відсутність меж етнічної ідентичності, що виявляється у невизначеності етнічної належності, неактуальності етнічності, – це:

- а) етнічна упередженість;
- б) етнофанатизм;
- в) ксенофобія;
- г) етнічна індиферентність.

24. Форма гіпоідентичності, що за своєю сутністю є відмовою від своєї етнічної групи і пошуком стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм, – це:

- а) етнотогоїзм;
- б) етнофанатизм;
- в) ксенофобія;
- г) етніонігілізм.

25. Форма гіперідентичності, що може виявлятися у безневинній формі, на вербальному рівні, як результат сприймання за допомогою конструктору «мій народ», – це:

- а) етнотогоїзм;
- б) етнофанатизм;
- в) ксенофобія;
- г) етніонігілізм.

26. Форма гіперідентичності, що виявляється у впевненості щодо переваг свого народу над іншими, потреби «очищення» національної культури і негативному ставленні до міжетнічних шлюбів, – це:

- а) етнoгoїзм;
- б) етнoфанатизм;
- в) етнoізоляціoнізм;
- г) етнoнігілізм.

27. Форма гіперідентичності, що виявляється у готовності вдаватися до будь-яких дій для захисту так чи інакше витлумачених етнічних інтересів, аж до етнічних «чисток», – це:

- а) етнoгoїзм;
- б) етнoфанатизм;
- в) етнoізоляціoнізм;
- г) етнoнігілізм.

28. Сукупність духовно-культурних символів і образів етнічного буття, за допомогою яких життя людини наповнюється почуттями смислозadanості та доцільності, – це:

- а) стереотипи;
- б) архетипи;
- в) ідентичність;
- г) етнoцентризм.

29. Рухливий виважений стан етносу, що забезпечується засобами його протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам, які можуть порушити цю рівновагу, – це:

- а) онтогенез;
- б) філогенез;
- в) гомеостаз;
- г) націостаз.

30. Емоційне зафарбування етнічної належності людини, – це:

- а) ефективність етнічної ідентичності;
- б) валентність етнічної ідентичності;
- в) ефектність етнічної ідентичності;
- г) невизначеність етнічної ідентичності.

31. Результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення себе з цим етносом і відособлення від інших етносів, – це:

- а) етнічна індиферентність;
- б) етнічна ідентичність;

- в) етнічна ізоляція;
- г) етнічна свідомість.

32. Система поглядів, уявлень та ідей етносу, що з'являються завдяки взаємодії з іншими етносами, в якій виявляються знання про ці групи і ставлення до них, а також стан і форми самовиокремлення своєї етнічної спільності, – це:

- а) етнічна індиферентність;
- б) етнічна ідентичність;
- в) етнічна ізоляція;
- г) етнічна свідомість.

33. «Етноафіліативна тенденція» – це:

- а) висока потреба людини в етнічній належності;
- б) середня потреба людини в етнічній належності;
- в) низька потреба людини в етнічній належності;
- г) нульова потреба людини в етнічній належності.

34. «Анти-етноафіліативна тенденція» – це:

- а) висока потреба людини в етнічній належності;
- б) середня потреба людини в етнічній належності;
- в) низька потреба людини в етнічній належності;
- г) нульова потреба людини в етнічній належності.

35. Нечіткість розуміння людиною своєї етнічної належності, – це:

- а) ефективність етнічної ідентичності;
- б) валентність етнічної ідентичності;
- в) ефектність етнічної ідентичності;
- г) невизначеність етнічної ідентичності.

36. Інтерпретація поведінки і результатів діяльності людей за ознакою їхньої групової належності, – це:

- а) аккультурація;
- б) соціалізація;
- в) соціальна каузальна атрибуція;
- г) соціальна наслідкова атрибуція.

37. Інтеграція індивіда в людське суспільство і набуття досвіду, що необхідний йому для виконання соціальних ролей, – це:

- а) аккультурація;

- б) соціалізація;
- в) соціальна каузальна атрибуція;
- г) соціальна наслідкова атрибуція.

38. Суспільство, до якого належать дві чи більше самостійних етнічних групи, називають:

- а) бімодальним;
- б) полімодальним;
- в) антимодальним;
- г) унімодальним.

39. Поєднання позитивного ставлення до свого народу з позитивним ставленням до інших народів, – це:

- а) полімодальна етнічна ідентичність;
- б) позитивна етнічна ідентичність;
- в) правильна етнічна ідентичність;
- г) індіферентна етнічна ідентичність.

40. Нація – це:

- а) духовно-психологічна спільність, заснована на територіально-економічній та історико-культурній єдності;
- б) стійка сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки;
- в) нестійка сукупність людей, які мають загальні особливості культури та психіки, а також усвідомлення своєї єдності та відмінності від усіх інших схожих утворень;
- г) сукупність людей, які мають усвідомлення своєї єдності та відмінності від усіх інших схожих утворень.

41. Без яких важливих ознак можливе існування нації?

- а) спільна політична та економічна діяльність на єдиній території;
- б) релігія;
- в) мова;
- г) усі відповіді правильні.

42. Єдина складова, як вважають спеціалісти, без якої неможливе існування нації:

- а) національна свідомість;
- б) релігія;
- в) мова;

г) спільна політична та економічна діяльність на єдиній території.

43. Психічний склад етносу:

- а) стійкі риси психіки людей, що склались на основі тривалого шляху історії розвитку народу;
- б) риси нації на певному етапі її розвитку;
- в) тимчасові риси психіки людей, які склались на певному етапі розвитку нації;
- г) національна свідомість.

44. Психічний склад українців визначають такі риси:

- а) любов до рідної землі та її природи;
- б) повага до старших, до батьків;
- в) працелюбність;
- г) загальне вшанування зразків героїзму і відваги.

45. Раса – це:

- а) історично сформована людська популяція, яка відрізняється певними біологічними ознаками, що виявляються зовні;
- б) стійка сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки, а також усвідомлення своєї єдності та відмінності від усіх інших схожих утворень;
- в) стійка сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки;
- г) духовно-психологічна спільність, заснована на територіально-економічній єдності.

46. Ментальність – це:

- а) цілісний прояв духовних спрямувань, що не зводяться до суми суспільної свідомості;
- б) специфічне відображення дійсності, зумовлене життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі етносу;
- в) інтегральна етнопсихологічна ознака особистості, народу, нації;
- г) усі відповіді правильні.

47. Найяскравішим виявом ментальності народу є:

- а) національна ідея;
- б) національна свідомість;
- в) демократія;

г) духовний і культурний спадок народу.

48. Поняття національної ідеї:

- а) включає в себе певний світогляд, що характерний для нації;
- б) служить відбитком особливостей національного суспільства;
- в) спирається на символи, які дають змогу оптимально висвітлювати кращі якості нації та стимулювати її розвиток;
- г) усі відповіді правильні.

49. Цілісна система образів, уявлень, ціннісно-сміслових утворень і «своєрідних правил життя», що стимулює і регулює найдоцільніший у цих культурних і природних умовах тип поведінки, – це:

- а) етнічна ментальність;
- б) духовний світ людини або соціальної спільності;
- в) національна свідомість;
- г) національна ідея.

50. Найповніше національний характер проявляється у:

- а) національній культурі;
- б) національній ідеї;
- в) національній свідомості;
- г) національній релігії.

51. Цінності, що сформувались у процесі історичного розвитку, складають основу, з якої карбуються:

- а) риси національного характеру;
- б) риси ментальності;
- в) риси національної ідеї;
- г) національний дух.

52. Національна свідомість – це:

- а) сукупність теоретичних, буденних, масових, елітних, власне національних і зарубіжних ідей, настанов, прагнень, культурних надбань, які сприяють прогресивному розвитку нації в усіх сферах її функціонування;
- б) приналежність особи до нації, держави або народу;
- в) народність або належність до певної етнічної групи, так званої етнічної меншості;
- г) етнічна належність батьків.

53. Національна ідентичність – це:

- а) сукупність теоретичних, буденних, масових, елітних, власне національних і зарубіжних ідей, настанов, прагнень, культурних надбань, які сприяють прогресивному розвитку нації в усіх сферах її функціонування;
- б) приналежність особи до нації, держави або народу;
- в) самовизначення особи в національному контексті;
- г) народність або належність до певної етнічної групи, так званої етнічної меншості.

54. До структури національної ідентичності як складової національної самосвідомості належать такі три компоненти:

- а) когнітивний, емоційно-моральний, поведінковий;
- б) емоційно-оцінний, поведінковий, залежний;
- в) послідовний, когнітивний, поведінковий;
- г) когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий.

55. Важливими психологічними механізмами формування національної самосвідомості виступають:

- а) національна ідентифікація та рефлексія;
- б) національна ідентифікація та систематизація;
- в) національна систематизація та рефлексія;
- г) національна реалізація та рефлексія.

56. Національна ідея – це:

- а) самовизначення особи в національному контексті;
- б) сукупність теоретичних, буденних, масових, елітних, власне національних і зарубіжних ідей, настанов, прагнень, культурних надбань, які сприяють прогресивному розвитку нації в усіх сферах її функціонування;
- в) акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації;
- г) приналежність особи до нації, держави або народу.

57. Національній свідомості притаманні такі характеристики:

- а) уявлення про національні цінності та інтереси;
- б) існування особливої національної мови, за допомогою якої відбувається накопичення і вираження досвіду;
- в) наявність цілісної картини світу, її передача іншому поколінню і детермінованість складного сприйняття життя;

г) наявність цілісної картини стереотипів, її передача іншому поколінню і недетермінованість складного сприйняття життя.

58. Національна самосвідомість:

а) є суспільним зв'язком, який здатний об'єднати націю в потрібний момент;

б) приналежність особи до нації, держави або народу;

в) народність або належність до певної етнічної групи, так званої етнічної меншості;

г) етнічна належність батьків.

59. Національна самосвідомість складається з:

а) гідності, патріотизму і прагнення оберігати свій будинок;

б) патріотизму, почуття збереження свого майна і прагнення оберігати сусіда;

в) патріотизму, почуття самозбереження і прагнення оберігати свій будинок;

г) самозбереження, самовираження і самопостереження.

60. Які три рівні національної свідомості виділяють:

а) буденний рівень, теоретичний рівень, державно-політичний рівень;

б) системний рівень, оцінковий рівень, політичний рівень;

в) етнічний рівень, оцінковий рівень, державно-політичний рівень;

г) буденний рівень, оцінковий рівень, політичний рівень.

61. Етностереотип – це:

а) узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який створено історичною практикою міжетнічних стосунків;

б) існування особливої національної мови, за допомогою якої відбувається накопичення і вираження досвіду;

в) наявність цілісної картини світу, її передача іншому поколінню і детермінованість складного сприйняття життя;

г) наявність цілісної картини стереотипів, її передача іншому поколінню і недетермінованість складного сприйняття життя.

62. Уявлення людини про власну етнічну належність – це:

а) етнічне «ми»;

б) етнічне «Я»;

в) етнічне «воно»;

г) етнічне «бачення».

63. Етнічна компетентність тісно пов'язана з:

- а) системною оцінкою;
- б) національною діяльністю;
- в) етнічною світоглядністю;
- г) етнічною свідомістю.

64. Етнічні групи – це:

- а) група людей спільної ідентичності, що з'явилася в результаті колективного розуміння її особливої історії;
- б) група університету спільної ідентичності, що з'явилася в результаті колективного розуміння про ЗВО;
- в) група людей, об'єднана спільними ознаками, фізичними або фізіологічними ознаками;
- г) шкільна група спільної ідентичності, що має певні ознаки.

65. Внутрішній стан готовності людини до дії, що передує поведінці, має назву:

- а) установка;
- б) зосередження;
- в) співпереживання;
- г) мобілізація.

66. Установка етнічна – це:

- а) група людей, об'єднана спільними ознаками, об'єктивними або суб'єктивними;
- б) система поглядів, уявлень, ідей етнічної групи, що виникають на основі взаємодії з іншими етнічними групами та відображають знання про них, ставлення до них, а також стан і форми самовиокремлення своєї етнічної групи;
- в) стан прихильності людини до сприйняття тих або інших явищ етнічного життя та міжетнічних відносин та її готовності діяти відповідним чином у ситуації, що складається;
- г) характерне явище буденної свідомості, що виражається у відносно стійких уявленнях про моральні, розумові, фізичні та інші якості, властиві представникам різних етнічних груп.

67. Термін стереотип уперше ввів:

- а) З. Фрейд;
- б) У. Ліппман;

- в) Г. Штейнталь;
- г) В. Вундт.

68. Гетеростереотипи – це:

- а) уявлення в суспільстві про соціальні ролі чоловіків і жінок, їх психологічні та фізіологічні особливості;
- б) стереотипні уявлення про іншу етнічну групу чи націю;
- в) усталене ставлення до подій, що сформоване на основі порівняння їх із внутрішніми ідеалами;
- г) стереотипні уявлення народу про самого себе.

69. Автостереотипи – це:

- а) уявлення в суспільстві про соціальні ролі чоловіків і жінок, їхні психологічні та фізіологічні особливості;
- б) стереотипні уявлення про іншу етнічну групу чи націю;
- в) стереотипні уявлення про автомобілі;
- г) стереотипні уявлення народу про самого себе.

70. Етнічний конфлікт – це:

- а) зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями;
- б) крайній випадок загострення соціальних протиріч, який виражається в зіткненні різних соціальних спільнот, обумовленому протилежністю чи суттєвою відмінністю їх інтересів, цілей, тенденцій розвитку;
- в) форма міжгрупового конфлікту, коли групи із протилежними інтересами поляризуються за етнічною ознакою;
- г) конфлікт, обумовлений суперечностями між різними ролями або компонентами ролей одного або декількох індивідів.

71. До основних психологічних чинників етнічних конфліктів належать:

- а) протилежні інтереси і погляди;
- б) протиріччя і суперечності;
- в) етнічна та національна упередженість і націоналістичні настрої;
- г) всі вище перелічені варіанти.

72. Основними шляхами розв'язання етнічних конфліктів є:

- а) співробітництво, переговори, боротьба;
- б) застосування правових механізмів, переговори, інформування;

- в) застосування правових механізмів, переговори, саботаж;
- г) боротьба, переговори, застосування правових механізмів.

73. До елементів психічного складу нації, що передаються з покоління в покоління, належать:

- а) знання, уміння й навички;
- б) поведінка, національні традиції, звичаї і звички;
- в) національний характер і темперамент;
- г) національна свідомість і самосвідомість.

74. Низка учених-етнопсихологів намагались складний процес етногенезу народів втиснути у схему, за якою вони начебто пройшли такий шлях:

- а) племінні союзи – народності – нації;
- б) племена – етнографічні групи – народності;
- в) племінні союзи – нації – народності;
- г) сімейства – племена – народи.

75. Етнічні маргінали – це люди, які:

- а) не мають чітких етнокультурних орієнтацій, не можуть з упевненістю заявити свою причетність до того чи іншого етносу, до тієї або іншої культури;
- б) мають чіткі етнокультурні орієнтації;
- в) не можуть із упевненістю заявити свою причетність до того чи іншого етносу;
- г) мають чіткі етнокультурні орієнтації, можуть із упевненістю заявити свою причетність до того чи іншого етносу.

76. Маргінали часто називають себе:

- а) «Громадяни світу»;
- б) «Діти Землі»;
- в) «Діти природи»;
- г) немає правильної відповіді.

77. Таке явище, як маргіналізація, стає можливим через:

- а) міжетнічні шлюби та міграцію населення;
- б) низький рівень національної свідомості;
- в) небажання вивчати історію свого народу;
- г) міграцію населення.

78. Сукупність рис, які склалися історично у представників тієї чи іншої нації, що визначають звичну манеру їхньої поведінки, типовий спосіб дій, які виявляються у побутовій сфері, довкіллі, ставленні до своєї та інших спільностей тощо, називають:

- а) національною самосвідомістю;
- б) національною культурою;
- в) національним характером;
- г) національним темпераментом.

79. Піджан-мова – це:

- а) своєрідна міжнародна мова;
- б) міжнародна мова бізнес-етикету;
- в) мови малих етнічних груп;
- г) офіційна мова народів Півночі.

80. Менша за чисельністю група, порівняно з етнічною, що не займає панівного положення; натомість її представники є громадянами цієї держави, посідають за етнічними, релігійними чи мовними характеристиками такі позиції, які відрізняють їх від характеристик основної частини населення, і водночас виявляють почуття солідарності з метою збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови, – це:

- а) національна група;
- б) національна меншина;
- в) національна більшість;
- г) національна спільнота.

81. Певна інтегративна характеристика людей, які живуть у конкретній культурі, що дає змогу описати своєрідність бачення ними довкілля і пояснити специфіку їхнього реагування на нього, – це:

- а) характер;
- б) стереотип;
- в) мовлення;
- г) менталітет.

82. Який учений обґрунтував оригінальну концепцію мови на основі її психологічної природи, в якій визначив мову, як таку етнодиференціюючу й етноформуючу ознаку кожного народу, що зумовлює його існування?

- а) О. Потебня;
- б) Л. Леві-Брюль;

- в) К. Леві-Строс;
- г) В. Гумбольт.

83. Який учений відзначив, що подібність мовлення і спільність мовної форми різних груп людей зумовлено єдністю звукового матеріалу та їхньою психологічною сутністю?

- а) О. Потебня;
- б) Л. Леві-Брюль;
- в) К. Леві-Строс;
- г) В. Гумбольт.

84. Який учений відзначив, що, незалежно від історичного етапу, функцією мислення є категоризація світу за допомогою бінарних опозицій?

- а) О. Потебня;
- б) Л. Леві-Брюль;
- в) К. Леві-Строс;
- г) В. Гумбольт.

85. Який учений відзначив, що належність людини до певного народу визначається не її біологічною спадковістю, а свідомим прилученням до тих культурних цінностей і святинь, що складають зміст історії цього народу?

- а) В. Вундт;
- б) Г. Шпет;
- в) Г. Лацарус;
- г) Г. Штейнталь.

86. Який учений відзначив, що психологія народів – це наука про душу народу, яка виявляється у мові, міфах, звичаях, етиці, моралі та релігії?

- а) В. Вундт;
- б) Г. Шпет;
- в) Г. Лацарус;
- г) Г. Штейнталь.

87. Який учений відзначив, що душа народу залежить і від таких факторів, як: клімат, ландшафт, спосіб життя, виховання, суспільний лад, історія?

- а) Г. Гегель;

- б) І. Гердер;
- в) Г. Лацарус;
- г) Г. Штейнталь.

88. Який учений відзначив, що завдяки духу народу в етносу з'являється своя культура, релігія, звичаї, які зумовлюють його державний устрій, закони, історію, поведінку людей і їхню долю?

- а) Г. Гегель;
- б) І. Гердер;
- в) Г. Лацарус;
- г) Г. Штейнталь.

89. Який учений обґрунтував концепцію стратегій аккультурації, згідно якої в міжкультурних взаєминах люди вибирають одну із таких стратегій: інтеграцію, асиміляцію, сепаратизм/ сегрегація чи маргіналізацію?

- а) С. Бокнер;
- б) І. Бабікер;
- в) Дж. Беррі;
- г) К. Оберг.

90. Який учений визначив індекс культурної дистанції, що складається із мови, релігії, структури сім'ї, рівня освіти, матеріальних благ і клімату?

- а) С. Бокнер;
- б) І. Бабікер;
- в) Дж. Беррі;
- г) К. Оберг.

91. Який учений описав поняття культурного шоку, пов'язавши його з появою неприємних емоцій (втратою статусу і друзів, зміною пріоритетності ціннісних орієнтацій, невизначеністю соціальної й особистісної ідентичності тощо) під час входження людини до нової культури?

- а) С. Бокнер;
- б) І. Бабікер;
- в) Дж. Беррі;
- г) К. Оберг.

92. Значним внеском Карла Юнга у психологію є:

- а) теорія, за якою, окрім індивідуального підсвідомого, існує колективне підсвідоме;
- б) теорія, за якою існує лише індивідуальне підсвідоме;
- в) теорія біхевіоризму;
- г) теорія про суперетноси та субетноси.

93. Архетипи – це:

- а) структурні елементи людської психіки, що знаходяться в колективному підсвідомому, яке є загальним для усього людства;
- б) структурні елементи індивідуального підсвідомого;
- в) структурні елементи психіки, що знаходяться в індивідуальному підсвідомому, яке не є загальним для усього людства;
- г) структурні елементи людської психіки з колективного підсвідомого, що є індивідуальними для окремих етнічних груп.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ТА ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ

1. Проаналізуйте історію розвитку етнопсихології та спрогнозуйте шляхи її подальшого розвитку.
2. Надайте приклади практичного застосування етнопсихологічних досліджень.
3. Окресліть шляхи виходу з міжетнічного конфлікту, які може запропонувати практичний психолог.
4. Застосуйте модифікований варіант шкали Е. Богардуса у дослідженні етностереотипів студентської молоді.
5. Застосуйте метод «вільного опису» у вивченні етнічних стереотипів.
6. Розгляньте поняття «маргінал» і відзначте, яку людину можна назвати маргіналом в етнічному аспекті? Як відбувається процес етнічної маргіналізації? Надайте приклади із сьогодення.
7. Проаналізуйте визначення поняття «етнос» і визначте основні характеристики етносу.
8. Розгляньте визначення поняття «нація» і відзначте основні ознаки нації як етнічної спільноти.
9. Поміркуйте, що потрібно робити психологам і педагогам для виховання етнічної самосвідомості.
10. Проаналізуйте український фольклор і визначте етнічні стереотипи українців.
11. Порівняйте архетипи українців за допомогою аналізу народних казок.
12. Порівняйте архетипи східних слов'ян і народів Західної Європи на основі аналізу народної творчості.
13. На основі здобутих знань і власного досвіду опишіть ментальність українців, кримських татар.
14. Проаналізуйте сучасну ситуацію в Україні і визначте її національну ідею.

15. Опишіть відмінності між сутністю понять «психічний склад» і «національний характер».
16. Користуючись здобутими знаннями і власним досвідом, визначте основні риси національної свідомості українського народу.
17. Користуючись здобутими знаннями і особистим досвідом, визначте основні риси національної свідомості інших народів (на власний вибір).
18. Наведіть приклади цілеспрямованого формування етнічних установок із метою використання їх у політичних цілях.
19. Як можна використати етнічні установки для регуляції соціальної поведінки? Надайте приклади.
20. Опишіть соціальні функції стереотипів. Надайте приклади.
21. Розкрийте психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація).
22. Розкрийте роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.
23. Зіставте сутність понять «національний склад» і «національний характер».
24. Наведіть приклади автостереотипів українського народу.
25. Розробіть психодіагностичну програму для практичного психолога з визначення етноцентризму та стереотипізації в оцінках інших етносів, оцінок власного етносу.

ОРИЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Вивчення великих груп у психології.
2. Психологічна характеристика етносу.
3. Основні форми існування етносу та їхня характеристика.
4. Нація та її ознаки.
5. Класифікації етнічних спільностей.
6. Способи існування етносів.
7. Культура як психологічне поняття.
8. Взаємозв'язок між культурою та етносом.
9. Функції культури, що визначають її специфічність.
10. Чинники культури, що визначають її специфічність.
11. Методи вивчення культури.
12. Етнічне відродження другої половини ХХ ст.
13. Сучасне розуміння предмету етнопсихології.
14. Завдання етнопсихології.
15. Функції етнопсихології.
16. Методи етнопсихології.
17. Зв'язок етнопсихології з іншими науками.
18. Виникнення етнопсихології в історії та філософії.
19. Етнопсихологічні ідеї в німецькій філософії.
20. Психологія народів та історична психологія.
21. Вивчення закономірностей соціальних явищ. Психологія натовпу.
22. Дослідження первісних культур.
23. Мовознавчі дослідження етнічної самобутності.
24. Розвиток вітчизняної етнопсихології.
25. Поняття і структура етнічної свідомості.
26. Етнічна свідомість у структурі свідомості особистості.
27. Функції етнічної свідомості.

28. Поняття і структура етнічної самосвідомості.
29. Функції етнічної самосвідомості.
30. Зіставлення понять «етнічна самосвідомість» і «етнічна свідомість».
31. Поняття і структура етнічної ідентичності.
32. Типи етнічної ідентичності.
33. Процес етнічної самоідентифікації.
34. Проблема зміни етнічної ідентичності.
35. Стратегії підтримання етнічної ідентичності.
36. Поняття етнічної маргінальності.
37. Поняття і структура національної свідомості.
38. Поняття і структура національної самосвідомості.
39. Поняття національного характеру в психології.
40. Основні підходи до вивчення національного характеру.
41. Національні почуття.
42. Поняття ментальності, її структура.
43. Етноментальність. Чинники її розвитку.
44. Ментальність українського народу.
45. Архетип як глибинний рівень національної психології.
46. Відмінності між архетипом і ментальністю.
47. Поняття ментальності та менталітету.
48. Етнічно зумовлені властивості особистості.
49. Соціалізація, інкультурація, аккультурація.
50. Порівняльно-культурні дослідження соціалізації.
51. Поняття міжетнічних відносин.
52. Типи міжетнічних відносин.
53. Етапи розвитку міжетнічних відносин.
54. Соціальні та національні меншини. Їхні види.
55. Вплив статусу меншини на розвиток культури.
56. Етноцентризм як соціально-психологічне явище.
57. Національна упередженість як результат неадекватних стереотипів.

58. Проблема істинності етнічних стереотипів.
59. Соціальна каузальна атрибуція в міжетнічному сприйманні.
60. Міжетнічні конфлікти: сутність, чинники.
61. Способи попередження міжетнічних конфліктів.
62. Способи урегулювання міжетнічних конфліктів.
63. Види та стадії міжетнічних конфліктів.
64. Теорії виникнення міжетнічних конфліктів.
65. Міжкультурна адаптація та її етапи.
66. Чинники впливу на процеси адаптації до нового культурного середовища.
67. Наслідки міжкультурних контактів для груп та індивідів.
68. Підготовка до міжкультурної взаємодії.
69. Адаптація, акумуляція і пристосування.
70. Культурний шок і його симптоми.
71. Чинники адаптації до нового культурного середовища.
72. Наслідки міжкультурної взаємодії для групи.
73. Наслідки міжкультурної взаємодії для індивіда.
74. Концепція стратегій акумуляції Дж. Беррі.
75. Застосування шкали Богардуса в етнопсихологічних дослідженнях.
76. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації.
77. Урахування основних положень етнопсихології у роботі практичного психолога.
78. Особливості застосування кроскультурних досліджень в етнопсихології.
79. Застосування методики кольорового тестування ставлень (КТС) в етнопсихологічному дослідженні.
80. Застосування природного експериментального дослідження в етнопсихології.

ГЛОСАРІЙ (ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК)

Аккультурація – це результат безпосереднього, тривалого міжкультурного міжгрупового контакту, який призводить до зміни паттернів культури в одній чи кількох групах.

«Анти-етноафіліативна тенденція» – низька потреба людини в етнічній належності.

Архетип – це сукупність духовно-культурних символів і образів етнічного буття, за допомогою яких життя людини наповнюється почуттями смислозadanості та доцільності. Архетип функціонує за умови неможливості існування чи відсутності свідомих понять.

Афективний компонент етнічної ідентичності презентують такі складники, як: суб'єктивна актуальність етнічної ідентичності; ступінь прихильності до етнічної ідентичності; почуття належності до етнічної групи; ступінь прихильності й почуття щодо національної території; почуття національної гордості, національного сорому, національної провини та т. ін.; національна самоповага.

Боротьба – це форма конфлікту, за якої супротивники прагнуть продемонструвати свою перевагу, примушуючи противника визнати її. Метою боротьби є примус супротивника до капітуляції шляхом визнання переваг і прийняття умов, які зумовлено цим визнанням. Боротьба існує та існувала в усіх історичних періодах і суспільствах.

Валентність етнічної ідентичності – це емоційне зафарбування етнічної належності людини.

Геноцид – це знищення окремих груп населення за расовими, національними чи релігійними ознаками, а також умисне створення умов, розрахованих на повне або часткове знищення цих груп.

Гомеостаз – це рухливий виважений стан етнічної спільності, що забезпечується засобами її протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам, які можуть порушити цю рівновагу.

Дискримінація етнічна – утиски, що здійснює панівний етнос щодо непанівного етносу (або певної кількості таких етносів). Вона дається взнаки при наймі на роботу та звільненні з роботи, виплаті заробітної платні, встановленні окладу, підвищенні кваліфікації, переміщенні на вищу посаду, наданні прав громадянства, здійсненні судочинства, реалізації прав на соціальний захист і прав людини загалом тощо. Етнічна дискримінація має економічне, історичне і психологічне підґрунтя. Історично зумовлена тривалими ставленнями до етносів-чужинців як до ворогів.

Етнічна група – це внутрішня підгрупа етносу, що має етнічну самосвідомість. Етнічна група проживає на інших етнічних територіях і має спільні зі своїм етносом характеристики: мову, культуру, віру, етнічну ідентичність.

Етнічна ідентичність – це результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людини як представника якого-небудь етносу, певний ступінь ототожнення себе з цим етносом і відособлення від інших етносів.

Етнічний конфлікт – це конкуренція між групами – від реального протистояння за володіння обмеженими ресурсами до соціальної конкуренції – в усіх тих випадках, якщо у сприйманні однієї сторони протилежна визначається з позиції етнічної належності її представників.

Етнічна ментальність є системою образів, уявлень, які стимулюють і регулюють поведінку людини в певних культурних і соціальних умовах.

Етнічна психологія – це галузь психологічної науки, в якій вивчаються психологічні особливості нації (етносу, народу) та їхніх представників; закономірності, джерела і чинники національної (етнічної) свідомості й самосвідомості, національний характер, механізми національної (етнічної) ідентифікації та етностереотипізації; психологія міжнаціональних (міжетнічних) відносин.

Етнічна самоідентифікація – це процес приписування людиною себе до певної етнічної спільності.

Етнічна самосвідомість – це уявлення індивіда чи цілої групи людей про себе чи образ свого етносу, які відображають знання про власну етнічну групу і ставлення до цієї групи. Феномен етнічної самосвідомості пов'язаний із усвідомленням людиною етновизначальних елементів матеріальної, соціальної й духовної культури власного етносу.

Етнічна свідомість – це система поглядів, уявлень та ідей етнічної спільності, що з'являються завдяки взаємодії з іншими етнічними групами, в якій виявляються знання про ці групи і ставлення до них, а також стан і форми самовиокремлення своєї етнічної спільності.

Етнічна толерантність – це ставлення людини до представників інших етнічних груп та її установки в міжкультурних взаємодіях.

Етнічна упередженість – це установка упередженого чи ворожого ставлення до представників певних етнічних груп, до будь-яких фактів дійсності, що пов'язані з їхньою діяльністю, поведінкою і соціальним станом, без достатніх для цього підстав і знань. Значущими умовами появи етнічної й національної упередженості є соціально-економічні умови нерівності щодо різних спільностей, які разом співіснують.

«Етноафіліативна тенденція» – висока потреба людини в етнічній належності.

Етнічна індиферентність – відсутність меж етнічної ідентичності, що виявляється у невизначеності етнічної належності, неактуальності етнічності.

Етнолінгвістика – це науковий напрямок мовознавства, який вивчає мову щодо культури, а також взаємодію етнокультурних і етнопсихологічних чинників в еволюції й в процесі мовленнєвої діяльності людини.

Етнонігілізм – форма гіпоідентичності, що за своєю сутністю є відмовою від своєї етнічної групи і пошуком стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм.

Етноегоїзм – форма гіперідентичності, що може виявлятися у безневинній формі, на вербальному рівні, як результат сприймання за допомогою конструкту «мій народ». Однак може передбачати напруження і

роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп або визнання права свого народу вирішувати свої проблеми за «чужий» рахунок.

Етноізоляціонізм – форма гіперідентичності, яка виявляється у впевненості щодо переваг свого народу над іншими, щодо потреби «очищення» національної культури та негативному ставленні до міжетнічних шлюбів, ксенофобії.

Етнофанатизм – форма гіперідентичності, що виявляє готовність вдаватися до будь-яких дій для захисту так чи інакше витлумачених етнічних інтересів, аж до етнічних «чисток». Відмова іншим народам у праві користування природними ресурсами і соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв у боротьбі за благополуччя свого народу.

Етнос – це усталена сукупність людей, що історично склалася на певній території та має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, характеризується усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших утворень (самосвідомість), що зафіксовано в її самоназві (етнонімі).

Етностереотипи – це спрощені, схематизовані образи етнічних спільностей, які вирізняються високим ступенем узгодженості індивідуальних уявлень.

Етноцентризм – це сприймання та оцінювання життєвих явищ згідно з традиціями і цінностями власної етнічної спільності, що є певним еталоном (чи оптимумом).

Звичайі – це основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які склалися внаслідок їхнього практичного застосування людьми впродовж тривалого часу й уособлюють підсумок історичного досвіду і джерела майбутнього; усталений спосіб людської діяльності, що передається від покоління до покоління.

Інкультурація – це процес засвоєння традицій, звичаїв, цінностей і норм рідної культури, вивчення і передача культури від одного покоління до іншого, що триває все життя. В процесі інкультурації людина засвоює світорозуміння і поведінку, що характерні для культури її народу. Як наслідок у неї розвивається когнітивна, емоційна і поведінкова схожість із представниками конкретної культури і відмінність від інших культур.

Когнітивний компонент етнічної ідентичності презентують такі складники, як: знання про існування етнічної групи; власна категоризація як представника етнічної групи; знання про національну територію; знання про історичні події, звичаї й традиції етносу; віра в спільне походження і спорідненість представників етнічної групи; віра в існування типових характеристик представників будь-якої етнічної групи – національних рис і етнічних стереотипів; уявлення про міцні зв'язки людини з етнічною групою – відчуття своєї подібності з національним типажем.

Корінні народи – народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є ця країна, споконвіку, в період її завоювання чи колонізації або встановлення наявних державних кордонів.

Ксенофобія – це форма національної упередженості, яка означає неприязнь до іноземців загалом. Ксенофобія найчастіше зустрічається в тих етнічних групах, в яких існує конкуренція на ринку праці.

Культура – це динамічна система експліцитних та імпліцитних правил, що встановлені групами з метою забезпечення свого виживання, установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, що є спільними для групи. Однак вони реалізуються кожним специфічним об'єднанням всередині групи за допомогою різних способів, передаються від покоління до покоління та є відносно стійкими, тобто можуть незначною мірою змінюватися з часом.

Культурний спадок – це та частина системи, яка виявилася стійкою в часі та передалася наступним поколінням.

Культура спільності (етносу) – це сукупність реальних, актуальних, існуючих предметів і зразків, яким належить визнана роль у житті всіх представників спільності (етносу).

Культурна трансмісія – це процес, за допомогою якого етнічна група «передає себе у спадок» новим представникам, передусім, дітям засобами основних механізмів навчання.

Міжкультурна адаптація – це складний процес, унаслідок успішного закінчення котрого людина досягає відповідності (сумісності) щодо нового культурного середовища, приймаючи його традиції як власні та діючи згідно з цими традиціями.

Міжетнічна взаємодія – це різноманітні контакти між етносами, які призводять до зміни індивідуальних і соціальних характеристик кожної з етнічних груп чи їх представників, які взаємодіють між собою, а також до інтеграції їхніх певних якостей і властивостей.

Менталітет (синонім до світорозуміння) – це деяка інтегративна характеристика людей, які живуть у конкретній культурі, що дає змогу описати своєрідність бачення ними навколишнього світу і пояснити специфіку їхнього реагування на нього.

Ментальність – це цілісний прояв духовних напрямків, що не є сумою форм суспільної свідомості (релігії, мистецтва), а є специфічним відображенням дійсності, який зумовлено процесом життєдіяльності етносу в певному географічному, історичному і культурному просторах.

Мовна форма – це особливий для певної мови спосіб об'єднання звукового матеріалу і психологічного змісту, чи спосіб пристосування звуків для прояву психологічного змісту

Народний дух – це психічна схожість (етнічна ідентичність) представників одного народу. Народний дух виявляється в мові, звичаях, традиціях, вдачі, вчинках і є предметом вивчення психології народів.

Національна меншина – це менша за чисельністю група, порівняно з етнічною, що не займає панівного положення; натомість її представники є

громадянами цієї держави, посідають за етнічними, релігійними чи мовними характеристиками такі позиції, які відрізняють їх від характеристик основної частини населення, і водночас виявляють почуття солідарності з метою збереження своєї культури, традицій, релігії чи мови.

Національна ідентичність – це усвідомлення людиною своєї належності до конкретної національної групи, що має свою назву, власну історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну економіку, культуру, мову, однакові для всіх юридичні права і обов'язки.

Національна самосвідомість – це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень представників національної спільності про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце і призначення серед інших спільнот, характер відносин з ними. Національна самосвідомість презентує ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.

Національна свідомість – це сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй і етносів.

Національний характер – це сукупність рис, які склалися історично у представників тієї чи іншої нації, що визначають звичну манеру їхньої поведінки, типовий спосіб дій, які виявляються у побутовій сфері, довкіллі, ставленні до своєї та інших спільностей тощо.

Національне почуття – це похідне від національної самосвідомості почуття стійкої прив'язаності до своєї нації, до її традицій, звичаїв, культури, побуту і національних духовних цінностей.

Нація – це історично стійка спільність людей, що живуть спільним історичним життям, усвідомлюють свою єдність, мають спільні історичну пам'ять, досвід, духовні цінності, мову, поняття та уявлення про світ. Націю об'єднують територіальні, економічні, внутрішні, культурно-інформаційні зв'язки. Нація є найвищою формою існування етносу.

Нація титульна - державоутворюючий етнос, у моноцентричній поліетнічній державі.

Невизначеність етнічної ідентичності – нечіткість розуміння людиною своєї етнічної належності.

Норма (позитивна етнічна ідентичність) – поєднання позитивного ставлення до свого народу з позитивним ставленням до інших народів. В поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива багатьом людям. Така ідентичність надає оптимального балансу толерантності у ставленні до своєї та інших етнічних груп, що дозволяє розглядати її як значущу умову самостійності та стабільності етнічної групи, з одного боку, та як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі, з іншого боку.

Полімодальне суспільство – це суспільство, до якого належать дві чи більше самостійних етнічних групи.

Соціалізація – це інтеграція індивіда в людське суспільство і набуття досвіду, який необхідний йому для виконання соціальних ролей.

Соціальна каузальна атрибуція – це інтерпретація поведінки і результатів діяльності людей за ознакою їх групової належності.

Соціальна толерантність – це терпимість у проявах щодо різних соціальних груп (меншин, злочинців, психічно хворих), а також установки особистості щодо деяких соціальних процесів.

Толерантність – це особисті риси, установки і переконання, які значною мірою визначають ставлення людини до навколишнього світу.

Традиції – це досвід, звичаї, погляди, смаки, цінності, інтереси, переконання, моральні норми, які склалися історично та передаються від покоління до покоління; звична, прийнятна норма, манера поведінки, усталені погляди, переконання.

Ціннісні орієнтації – суб'єктивне, індивідуальне відображення в психіці й свідомості людини соціальних цінностей суспільства і природи на певному історичному етапі.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ТА ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2. Бичко О. В. Профілі української ідентичності. Соціально-психологічний аналіз : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2007. 281 с.
3. Вундт В. Індивідуум і нація. С. 56–65. URL: [http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/%D0%92%D0%A3%D0%9D%D0%94%D0%A2%20-%201\)%20%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%202002%20117%D1%81.pdf](http://kyiv-heritage-guide.com/sites/default/files/%D0%92%D0%A3%D0%9D%D0%94%D0%A2%20-%201)%20%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%202002%20117%D1%81.pdf)
дата звернення: (17.01.2023)
4. Гафіатуліна А. В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2018. 187 с.
5. Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ : ДОК-К, 1997. 114 с.
6. Данилюк І. В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір : монографія. Київ : САММІТ-КНИГА, 2010. 432 с.
7. Етнопсихологічний вимір України : семіозис, міфотворчість, ідентичність / авт. кол. О. М. Лозова, О. В. Яремчук, О. Є. Духніч, Т. М. Яблонська ; під наук. ред. О. М. Лозової. Київ : ТОВ «Інтерсервіс», 2014. 193 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7463/1/OM_Lozova_EVU_IL.pdf
дата звернення: (17.01.2023)
8. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі : психологічний аспект. Донецьк : Укр. культуролог. центр, Донецьке відділ. НТШ, 2007. 264 с.

- URL: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/mifetno.pdf>
дата звернення: (17.01.2023).
9. Леві-Брюль Л. Первісне мислення. С. 130-140.
URL: <https://cmcmsu.info/download/tikhomirov.psychology.of.thinking.pdf>
дата звернення: (17.01.2023).
10. Лозова О. М. Психосемантична структура етнічної свідомості : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2008. 479 с.
11. Лозова О. М. Психосемантична структура етнічної свідомості (додатки) : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2008. 97 с.
12. Навчально-методичні проблеми розробки сценаріїв реалізації конструктивних функцій етнокультури в інформаційному суспільстві : посібник / М.-Л. А. Чепа, М. І. Савіна, С. Є. Солодчук [та ін.]; за редакцією Чепи М.-Л. А. Київ : Педагогічна думка, 2015. 80 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/10060/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87-%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf
дата звернення: (17.01.2023)
13. Огієнко І. Українська культура ; ред. Н. Мусієнко. Київ : Наша культура і наука, 2002. 342 с.
14. Османова А. М. Міфолого-релігійні чинники становлення етнічної свідомості кримських татар (кримців) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2014. 190 с.
15. Османова А. М. Етнічна свідомість кримських татар в умовах кризового періоду. *Проблеми політичної психології : зб. наук. праць*. 2016. Вип. 4(18). С. 193–202.

16. П'юнтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. ун-т «Острозька академія», 2017. 195 с.
17. Потебня О. Мова, національність, денационалізація. Нью-Йорк, 1992. С. 77–116.
URL: [http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnia.%20Mova,%20naciona%C4%BEis%C5%A5,%20denacionalizacija%20\(1992\).pdf](http://www.inmo.org.ua/assets/files/potebniana/Potebnia.%20Mova,%20naciona%C4%BEis%C5%A5,%20denacionalizacija%20(1992).pdf)
(дата звернення: 17.01.2023)
18. Савицька О. В., Співак Л. М. Етнопсихологія : навч. посіб. 3-є вид., випр. і доп. Київ : Каравела, 2016. 264 с.
19. Семиліт М. В. Етнопсихологічні особливості проектування життєвого шляху особистості. *Проблеми політичної психології* : зб. наук. праць. 2020. Вип. 9 (23). С. 255–268.
20. Семиліт М. В. Соціально-психологічний портрет особистості українця. *Актуальні проблеми психології: Етнічна. Історична. Психолінгвістика*. 2010. Т.4. Ч.5. С. 63–67.
21. Сміт Ентоні Д. Елементи національної ідентичності. *Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність* ; пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. С. 8–24.
22. Соколова В. Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2009. 203 с.
23. Співак Л. М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 300 с.
24. Ставицький Г. А. Психологічні та соціальні чинники розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова, 2016. 272 с.

25. Шапаренко Ю. В. Соціально-психологічні особливості етнічної самосвідомості лемків : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2017. 221 с.
26. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ : Знання, 2006. С. 9-141.
27. Яремчук О. В. Мультикультуралізм як принцип консолідації етнічних груп та особистостей в соціальній роботі. *Вісник Одеського національного університету*. 2014. Т. 19(2). С. 366–375.
28. Barrett M. English Children's Acquisition of a European Identity / M. Barrett ; G. Breakwell, E. Lyons (eds.) // *Changing European Identities: Social-Psychological Analyses of Social Change*. Oxford : Pergamon Press, 1996. P. 145–172.

Навчальне видання

Аліме Маметівна ОСМАНОВА
Любов Миколаївна СПІВАК

**ЕТНОПСИХОЛОГІЯ : ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ
ПРАКТИКУМ. ХРЕСТОМАТІЯ.**
Навчальний посібник

Ілюстрація: Антоніо Де Переда. Допомога Генуї.

Друкується в авторській редакції

Комп'ютерне верстання — Думанецька С. С.
Дизайн обкладинки — Бабинець Н. А.

Підписано до друку 30.06.2023 р.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,9.
Наклад 300 прим. Зам. № 0405-23

Видавець і виготовлювач ТОВ «Талком».
м. Київ, вул. Львівська, 23,
тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26.
E-mail: ukraine.vdk@email.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 405 від 06.04.2001